

СИЛДАЙ НӘВРИК ВАЙСУ

ИРҮ ЫЖЭРÄ

ЛЫДАШ, СИРӘШ ТЫМЭНЬМҮЙ КНЫГÄ

МОСКВА

1929

ССР УШЭМ ХАЛЫКВЛАН ҮРДҮ ИЗДАТЭЛЬСТВЫ

H

H

~~H28-5~~

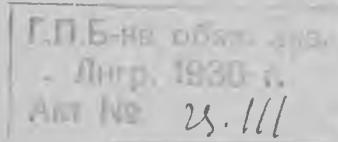
СИЛДАЙ КÄВРИК ВАЙСУ

Н | Map.
Н | 4-37

ИР Й Й Ж Э РÄ

ЛЫДАШ, СИРАШ ТЫМЭНЬМЫ
КНЫГÄ

Научно-Педагогической Секцией ГУСа допу-
щено к употреблению в школах I ступени

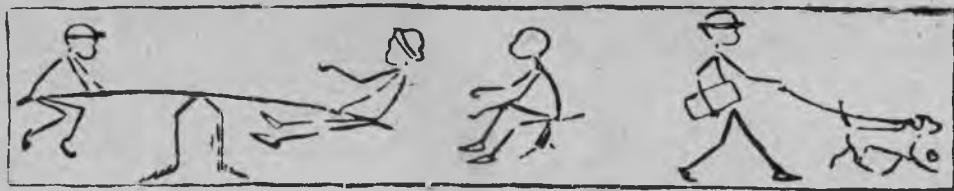
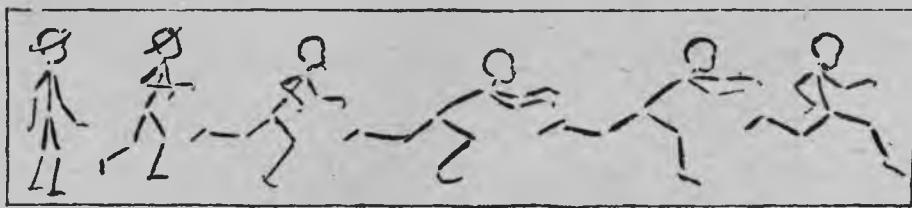

Чиб № 2593

ССР УШЭМ ХАЛЫКВЛАН ЫРДЫ ИЗДАТЭЛЬСТВЫ
МОСКВА 1929

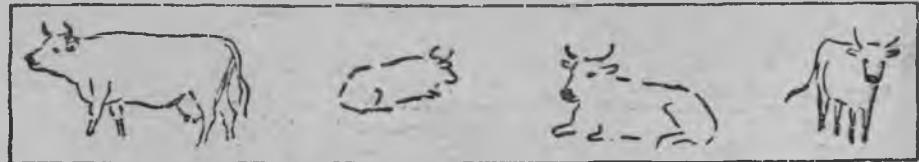
(„Новая Заря“, букварь — на марийском яз.).

Главлит № А-51827 Заказ № 1623. Тираж 5000 экз.
Книжная фабрика Центриздана Народов СССР, Москва, Шлюзовая наб., 10.

äzä

äkä

äzä

ävä

äzä

ävä

äkä

изи ёзя

изи

изи

изи ёзя
ёзя изи
изи ёкя
ёкя изи
изи ёкя

ёзя пёпя

ёзя пёпя
изи пёпя
изи ёзя пёпя
пёпя ёзя
пёпя изи
пзи ёзя пёпя

изи äзä пäпä
ä ä ä ä

изи äзä пäпä

äзä кäп

изи кäп

кäп изи

папа

папа

папа
пäпä

пäпä
папа

äвä äзä äкä папа
изи äзä пäпä

Äзä попа.

Äзä попа. Изи попа. Äвä
попа. Äкä попа. Пана попа.

п а п а
п о п а

Изи äзä попа:
äви
äки
папи

Ик пи.

Ик пи.
Ик ёзё.
Ик ёкё.
Ик пана.

Кок пи.
Кок ёзё.
Кок ёкё.
Кок пана.

Кок пи.

Ик ёзё
Ик ёкё

Изи пи
Пи изи

Ик пи киё.

Ёвё коа
Ёкё коа

Папа киа
Паиа кэё

Коа.

Изи ёзё киа.

Ёзё киа. Изи киа.

Изи ёзё киа.

Ик ёзё киа.

Ик изи ёзё киа.

Кэк.

Кок Кэк.

к о к

к э к

кок | кэк | киа
кэк | кэа | кэа

Кэк кэа.

Ик изикэк.

Кок изи кэк.

Изи кэк кэа.

Папа кэä	Пи кэä
Кэк кэä	Пи киä

Äзä киа	Кок пи кэä
Папа киä	Кок изи пи кпä

Папа попа:	Äкä попа:
кэк кэä.	кэк кэä.

Äви, кэок.	Äви, попок.
Аки, кэок.	Аки, поинок.
Паии, кэок.	Папи, попок.
Кэк, кэок.	

Кок
кол

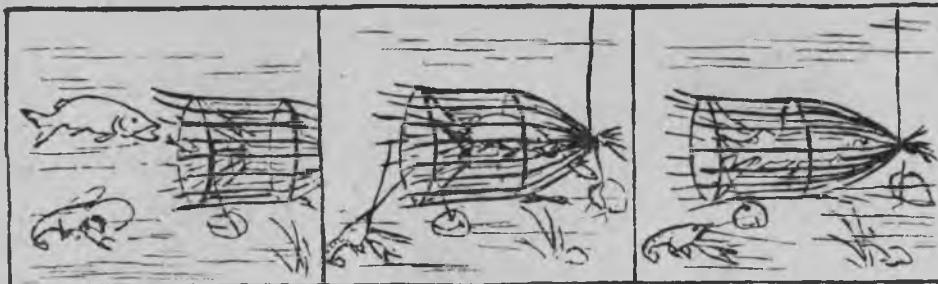
КОК
КОЛ

Кок кол

Кол

Кол

Кол.

Изи кол

Кок изи кол

Ала пи.

Пи киä

Ала ши

Пи ала

Ала кэк

Кэк ала

Изи ала кэк

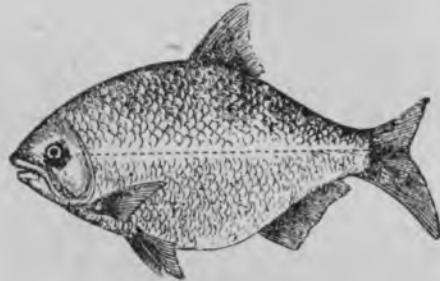
Пи лапа

Кэк лапа

Лоа.

коа
лоа

Лавал.

Капка.

капка
лапка

Изи капка
Изп лапка

Ик капка
Ик лапка

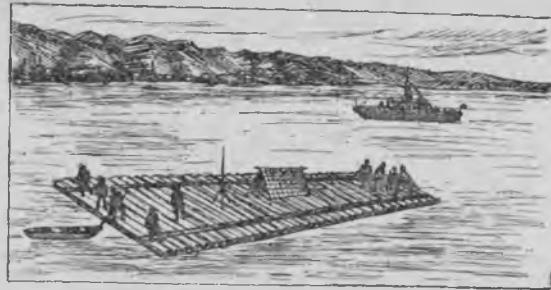
Изи капка: кап-кан-кан.

Ош пи.

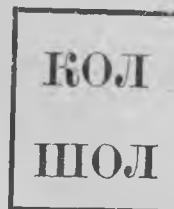
Шол.

Ішал.

Алаша.

Лашаш.

Ош пи	Ош алаша
Ош кол	Ош лашаш
Ош лапа	Пи лапа
Ош кәп	Ош пи лапа
Ош äзä	Пи кишä

ош лашаш, ош пи.

Кол шол	Кол кәләш
Кол шәл	Лашаш кәләш
Кол кошка	Ош лäшкä
	Ош лашаш лäшкä

Ло. Лошэш. Лошэшлä.

Ко. Коа. Коаш.

Шо. Шоаш. Шоэш.

Äзä коләш	Изи канка
Папа ак кол	Канка виш киä

Кәк кәй
Кәк вазаләш

Шипкä
Изи шипкä.
Äзä шипкä
Изи äзä шипкä
Кок и
Кок и шоэш
Äзä кок иäш, поиа:

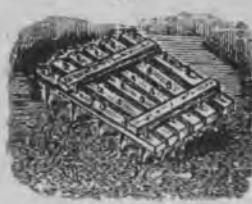

Poa.

äви, аки, папи.

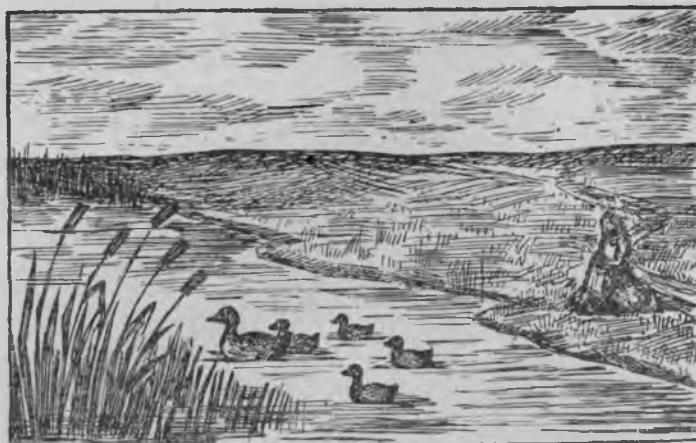
äzä koc iäsh,

nona

Ширэ.

Ширä. *shirä*

ОРОЛА *орола*

КОА | ЛОА | ШОАШ
РОА | РОА | РОАШ

Арава. Карак. Карка.

Ала|Калақ|Капка|Ара |Арала
Ара|Карак|Карка|Арава|Орола
Карак: кар·кар·кар.|Орави лапа
Орави изи кәк | Орави кишә

Ирэ кол
Кол ара
Кок арава
Изи капка
Изи карка
Изи арава
Изи ара
Изи кол ара
Кол ара изи
Ош кол ара

Варвара.

Пи ара
Кок арава лашаш
Варвара орола
Кок ёрвë ара

*кок изи ора кол ши ип ни
ниши оши ни, оши ши.*

Вэрё коа
Варвара коа
Вэрё ширё
Варвара ширё

Арава ак кэл
Ширэ ак кэл
Ма кэлэш?

Морко

Олма

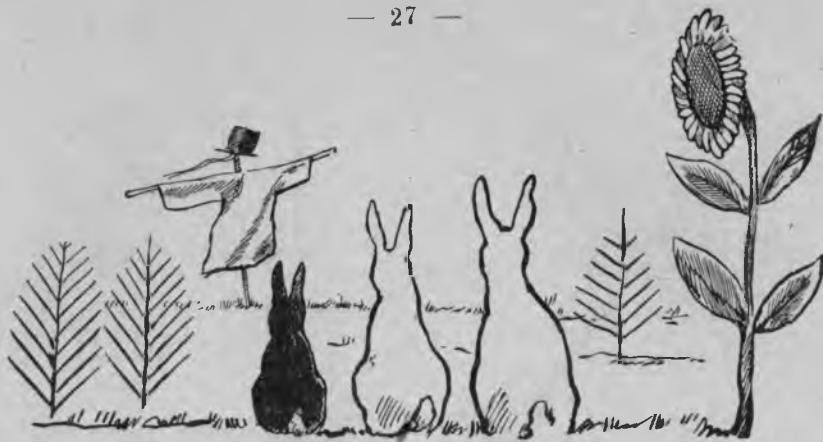
АМАШ амаш олма

ии амаш

Амала

амала

МА ВАРА?

ош олма вилэш

Ош ошма.

Ош олма.

Олма вилэш.

Ош олма вилэш.

Папам орола.

Олмам орола.

Кол лэм.

Кол лэм шолэш.

Кол лэм авара.

Кол лэм вилэш.

Макар ширä,
ширэм ширä.

ЛЭМ
ШОЛЭШ.

*Ош олма.
Лавал эми
шолэш*

Кок кэм.
Кэм кэлэш.

Изи амаш
Изи амала
Шим пи
Шим карак

Пи: ам·ам·ам!

Пацам попа:
омэм шоэш,
амалаш кэлэш.
Паши, амалок!

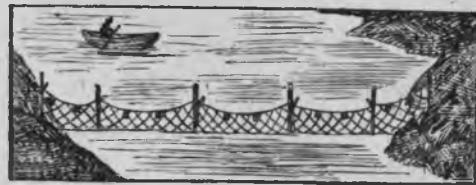
Папам амала

Äзä амала	Äвам амала
Ипам амала	Äкäm амалаш вазэш

Шим кäп	Шим капэш лим
Ош кäп	лиэш
Ирэ кäп	Ирэ, ош капэш ак лп

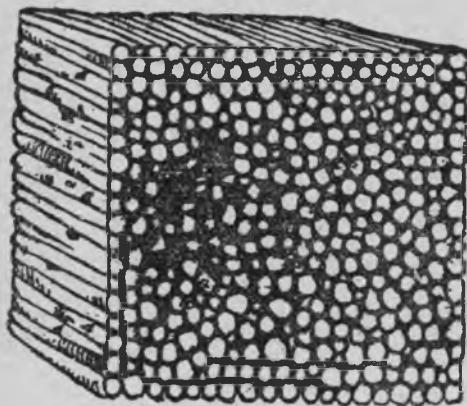
Ур.

Ура.

У амаш.

Пу ара.

У амаш

y ařa

У ширэ

y ařava

У капка

y äřvä

У карка

y lašash

Лу.   Шур.   Шуша.

lu

шур

шуша

Пи   Ур   Пу
Пу   Ура   Пура
Лу   Шу   Ру   Лур   Шур   Руш
Шу   Шуа   Шуаш   Шуша

шол, шал, ала ни,
алаша, лашаш, олма,
амаш, пана, шим ни.

Пу ара.

Шур лу

Лу ара.

Лу ур

Муш ара.

Руш роа

Äкäm рушла попа

Пу укэ.

Пу кэлэш.

Пумроаш кэлэш.

Кэаш кэлэш.

Пумроаш кэаш кэлэш.

Иву, пумроаш кэок.

Иву пу роаш кэш.

Иву пумроа.

Иву пумараала.

Иву пу арамараала.

Ышкал.

Ала ышкал.

ала ышкал.

Ош ышкал.

ош ышкал.

Шим ышкал.

ши м ышкал.

Кым ышкал.

Шошым шокшы.

Ик ышкал изи.

Лым шыла.

Вэрә ышкальм
пукша.

Колым лоэм.

Äкп, ышкальм
пукшы.

Алык кэк мыра.

Шарык.

Шим шарык.

Ош шарык.

Шуку шарык.

Шарык шэл.

Äки шарыкым пукшы!

Мыра: Кәк-рәк-рәк!

Шошым шокшы.
Шошым күку мыра:

Кү-ку!

Кү-ку!

Кү-ку!

Кәк.

Кәк кәш.

Шукы кәк кәш.

Кәк укә.

Кәк ак мыры.

Лым.

Ош лым.

Лым ошы.

Лым лымәш.

Шошым шыла.

Кырык мары.
Мары мыры.
Мары марла попа.

Марывлә.

Мары марла
мыра.
Руш рушла
попа.
Руш рушла
мыра.
Мары марла,
рушла попа.
Мары марла,
рушла мыра.

Äвäm олымым арала.
Шапам комым пукша.
Варвара ышкалым пукша.
Вәрә ёкәм мушым шыра.
Вәрә ёкәм коклы иаш.

Сала.

сала

Сарла.

сарла

Сä.

cä

шира
сира

Сирä.

Сирä.

Проко сирä.
Порис, сирэма!
Мыры сэм.
Мары мыры сэм.
Руш мыры сэм.

Изи Праско.
Праско сылык.
Шавыр укэ.
Кэм укэ.
Äвäm Праском
сэмälä.

Пырса.
Пырса лашаш.
Пырса лэм.
Пырса лэм шолэш.

Караси колым лоа.
Карасым лоа.
Карас лэм.
Шокшы лэм.

Изи савала.
Савалаэм укэ.
Изи савалаэм укэ.
Ави, савалаэм мома.
Изи савалаэм пүэмä!

Порис сала.
Проко сала.
Äвäm сала.
Äзä сасла.
Праско сасла.

Папам самла,
самым самла.
Силисä мыра,
Силиса сусу.

Мары сола.

Усола.

Лап-сола.

Шимäк-сир.

Шапкилä.

Шэрэкэ.

Шошмар.

Микрäк-сола.

мары, мыры, ручи.

мыры, сакла, пана.

Молот.

молот

Сарла.

сарла

Арава.

Тавар.

Тир.

Салтак.

Арава
арата

Тум.

У тавар.

Тавар тош.

У тир.

Тошты тавар.

Тавар у.

Тошты тир.

Тир у.

Тир тарта.

Арава тарта.

Тура сир.

Кырык сир.

Тум күшкәш,

тура сирәш күшкәш,

кырык сирәш күшкәш.

Поктат.

Капшта. Митри роа.

Митри түмым роа.

Митри түм пүм роа.

Тури лэм.

Капшта лэм.

Тури лэм шокшы.

Капшта лэмёт
шокшы.

Капшта лэм тотлы.

Тури лэмёт тотлы.

Капшта лэм тотлы-
рак.

Морэн.

Мыны.

Сасна.

Ош морэн.
Морэн оши.
Морэн кишä.

Сасна нэр.
Шоран кäп.
Кол нашмы.

Напам нэрэй.
Ана изи кäпэн.
Иван морэн паштэк каштэш.

сасна
сасла

Тымана.

Äптän.

Тымана кынам
сасла?

Äнтэн кынам
мыра?

Шим äптэн,
шим пынан.
Шим äптэн мыра.
Орэн шапэн.
Шапы орэи.

Иван, малан толнат?
— Такэшок толнам.
Такэш ит капт,
кэок токэт.

Ёптэн мыра, сотэмэш.
Иван, ситё амалаш:
Кэш кэлэш школышкы.

Мä школыш кымытын каштына.
Школышты соты, ирэ.

Школышты соты, ирэ.

Мары.

Мä марла мырэнä,
марла попэнä,
марла сирэнä,
мä мары ылына.

Мä кырык сирэш күшкынна.
Мä кырык мары ылына.
Мары-влä шукы вэрэ улы.

Мä мары ылына.

Мämнäн шарыкна,
соснана, ышкална,
комнына, пинä улы.

Ышкална ала.
Компына опы.
Пинä ала.

МОН	ШОН	ШИН	ТОЛЫН
МОТ	ШОТ	ШИТ	ТОЛЫТ

Иван школыш каштэш, сотыш лäк-
тäш шана. Школым совет лыктын. Со-
вэт мämнäm сотыш лыктэш.

Äвäm, äkäm ныр пäшäm штäш талашат; турим, ушманым лыкташ, капштам постараш талашат. Малын талашат?

Мавлä киät?
Иван, Онтон, Силисä школыш каштыт.

Школыш ирэн иашт!
Школышты пыракым ит лык!

Школышты пыракым ит
лык.

Пирӣ *Пирӣ*

ЛӮпӯ.

Тур.

Лым — лым. Ыра — ўра.
Тырла — тирлә. Тыр — тир.
Ымыла — ўмайл.

тур
түр

Вир. Кыл. Кыйз. Тылзы. Кышал. Кылтэ.
Вытлә. Шышэр. Шырап. Шыртй.

Шим пайл.
Пыйсай кыйз.
Ныр пысман.

Парсын шыртй.
Вытлә мары.
Карш кыл.

Наста тырлә.
Ана каршым
шакта.
Таис кушта.

Павыл кыйзым шыма.
Иван тирим ўштә.
Пэтиркылтэм шиеш.

Үшкал шыл.

Шарык шыл.

Сасна шыл.

Сасна шыл шэлэн.

Шышэр.

Үшкал шышэр.

Шышэрэн лашкä.

Äвäm лашкäm шолта,
шышэрэн лашкäm шолта.

Тёлзы кузэн.

Тёлзы соты.

Пирй нырыш лäкty.

Морэн карэмйш

валыш.

Вэрälän шым и
шон.

Школыш ка-
тэш.

Пиш ышан,
сирэн мышта.

Ёлйштäш вилйн кэн. Кэквлä шокшы
вэрйш кэнйт. Марывлä кылтэм шит.

Ёвäm кÿшäлýм шолта.
Мäлäннä кÿшäлýм пукша.
Марина ёкäм ёвämлän näшä ўш-
тäш палша:

ышкалым ўштä.
орэнýм шÿшкэш.

Куакам ўштырäшым коа.

Мä кÿлтэм шинä.

Онтоп кÿлтэм коштыш.
Мä ирокок кÿлтэ шиäш кэшнä.
Иван, Онтон, Макси, Варвара, Анна
Праско кÿлтэм шиэвй.

Топ - топ - топ,
топ-топ-топ! шак-
та.

Мä, изивlä,
кÿлтэм шин ана
мошты.

Мä кÿлтэм шä-
рäш палышна.
Иваннуалта. Ана
салыкала. Варва-

ра пултым ёрвäm намалэш. Онтон дон
Макси олымым аралат.

Кож. Кок кож.

Kож.

КОК
КОЖ

Рыйёж.

Rыйёж.

Кужы ныр.
Кужы шож.
Кужы кож.
Кож важ.

Кужы сола.
Кужы корны.
Кужы шёжй.
Кужы шёжй эртä.

Шёжй эртä.
Тэл толэш.

Шарык миж.
Кужы миж.
Шим миж.
Миж шыртй.
Шим ўштýраш.
Үштýр. Мýжár.
Пэтýрын мýжár-
жý у.

Тэлым нырышты
пиры урмыжэш.
Витäштй шарык
мä-ä, мä-ä ма-
нын лавыжэш.
Шёжйм туриим
ностарат.
Шёжйм кылтэм
шиш, ыржа кýл-
тэм, шож кýл-
тэм шиш.

Кужы кож.
Шуки кож.
Кожэрлә.
Рыйыж пыйш.
Шуки ыражан пыйш.

Паша пытä.
Мышкыр шужа.
Ави, колан лэмйм
шолтох.
Нужколым шол-
тох.

Иры йижэрä.

Антайн мыра.
Иры йижэрä кузга.
Сотэмэш.
Амалаш ситä!
Пашаш кэаш кэлэш!
Ик кэнä йрвэзийвлä коэрлаш кэнйт.
Кожэрлашты рыйыж йлэн ылын.
Йрвэзийвлä рыйыжым ужынытат,
саслэнйт.
Рыйыж ыражыш шылайн.

Ужат? Ам уж.

Үшкүж.

Шүлү.

Үш.

О ш ү ш

П У
П Ы

Л ё а. *Лёа.*

П у — п ў

Л у — л ў

Ш у — ш ў

М у ш — м ў к ш

К у к шы — к ў к ш ў

У ж а м — ў ж а м

Ш у э ш — ш ў э ш

Ош ёи.
Ош нү ирэ.
Шоран пё шимй.
Изи ўш итйрэ.
Түж ышкал.
Үän мэлэнä толты.
Үшкүж му-у, му-у!
манын лавыжэш,

Шүкшй лэвэш.
Шүкшй витэ.
Уштй витэ.
Шүкшй мыйжэр.
Күкшй кырык.
Күкшй сир.
Кырык сир.
Күкшй сир.

Түнй ўштй.
Пэр кылма.

Лүлпй пу.
Үзэм лүлпым роа,
пулан роа.

Пё шүэш.
Пё шимэмэш.
Пё карышта.
Пё ўпшя.
Пём мышкаш кэлэш.

Пём ирыкти!
Пём мыш!

ШЫЖҮМ.

Шыжүм Вәрә шыжарәм, папам алышты йлät, ышкалым күтäт.

Ышкалышты шышэрим утларак шуа.

Папам тарыкым ўштä, ѡрэним шышкэш. Вәрә шышэрим, тарыкым, ўмтоқына намаләш. Авäm мэлэнäm күэштэш. Ўän мэлэнäm мäләннä нукша.

Шышэрим, тарыкым пукша.

Вәрә ышкалым күтä.

Папам ышкалым ўштä.

*Ышкал, шышир, патыл,
ү, тарык, орэн.*

Тäгä.

Tägä.

Шим тäгä.
Кого тäгä.
Кого шуран тäгä.
Тäгä логалэш.

Осип ўштй годым
ак кижъ:
ыжгажы,
мыйжаржы
нижгомжы улы.

Тыгырэм шимий.
Авäm тыгырым
мышкэш.
Тыгырэм оши
лиэш.

Ик мары пүгйм
йштä.
Вэсйжй тäгänäm.
Кымышыжи тирйм.
Тäгänäm, пүгйм,
тирйм выжалат.

Солашты кого кож
шалга, кож-тож-
тож-тож-тож-тож,
шактэн мыра.
Тошнан мыра.

Карэмйштй кыйж-
гй тум шалга.
Тумлан шукй и
шон, көргэн.

Митрин ыжгажы шүкшй.
Митрилән ыжгам ыргыктат.
Мирон ыргызы ырга.
Митрин у ыжгажы лиэн.

Кого корны.
Кого корнышты,
кого күгивлә
шалгат.
Тошты күгивлә
шалгат.
Пэрви кырык
сириштй кого
шыргй, шуки шыр-

гй күшкәш ылын.
Солавләм шыр-
гй лоэн шттэт
ылын.
Кыйзйт солав-
ләм, Пистэрлә,
Кожла сир, Кож-
важ, Кугилә сола
маныт.

Мэмнэн тэгэнэя кого шуран.
Тэгэнэя изи ўрвээзйвлам ло-
галэш.

Тыгыр.

Үрга.

Сэргэлэн ёважжы тыгырым үрга.
Үштэй толэш. Сэргэлэн ыжга, миж-
гэм, пижгом кэлэш.

Ыжгалан кавашты, мижгэмлэн миж
кэлэш.

Пижгомым пазарышты нэлдэг.

Күгүза.

Мämнäн мükшnä улы.
Мükш лиший күгузам каштэш.
Мüm күзымы годым, күгузам йрвээзү-
влälän мüm пукшэн.
Йрвээзүвлä сусу линйт, күгузамлан
тау кэлэсэнйт.

Шыргы.

Мämнäн солана шыргы сага.
Шыргышты кого тумвлä шалгат;
куги, писты, шапки күшкэш.
Шыргышты кэквлä ўлät.
Шыргышты пирй, морэн, ур, моло
звэр ўлä.

Шыргышты мам погат?

Лыды. Лыдывлә. *Лыдои.*

Кәк лыды. Лыды игў.

Луды лыды. Ала лыды.

Луды лыды.

Луды карак.

Луды морән.

Изи лидў.

Күжы лидў.

Изи ўдўр.

Ош ўдўр

Шим шуды.

Үжар шуды.

Кого мардәш.

Шыйжү мардәж.

Үштү мардәж.

Тәл мардәж.

Кәдў солашты ўлә.

Эдәм лишни ўлә.

Кыйдўр шыргышти
ўлә.

Үдүр рокышты ўлә,
Шадыра.

Шыжарәм шадыра
дои цэрләнүш.

Изиш ўш колы.

Шыжарәм шадыра
шыргән.

Шадырам ўш шу-
лыктәп.

Шадырам шулыктыда!

Вады.

Вады лин. Шыйдир ляктэн. Тылзы
лүлтэн. Түнү тылзы сотй.

Үйдирвлә шынзаш погынат. Үйдир
полкышты мырым мырат, Қыралышым
лыдыт.

Иргодым празнык.

Мә шуку плакым ыргэннә.

Иргодым празнык. Изигэ, когогэ по-
гынат.

Ийтәри попат.

Вара плакым лүлтэн каштыт. Нээз-
рыйн йлймашым күштылгэмдэнä, маныт.

Ирок.

Ирү йжэра ляктэш.
Валгалтэш. Сотэмэш.

Ёптэн мыра:
Марывлә пулан, шудылан кыдалдок!
Ватывлә камакам олтыдок!
Ёдйрвлә вайдлан кэдок!
Ёрвэзйвлә, изи-ёдйрвлә школыш
кэдок!
Сотыш лякток! манэш.

Тэнэ лыдына луаткој
игём лыктын.

Кок игёйжим вэрэш на-
мал кээн.

Малан лыдым урдат?

Ёдйр.

Кады.

Шёдйр.

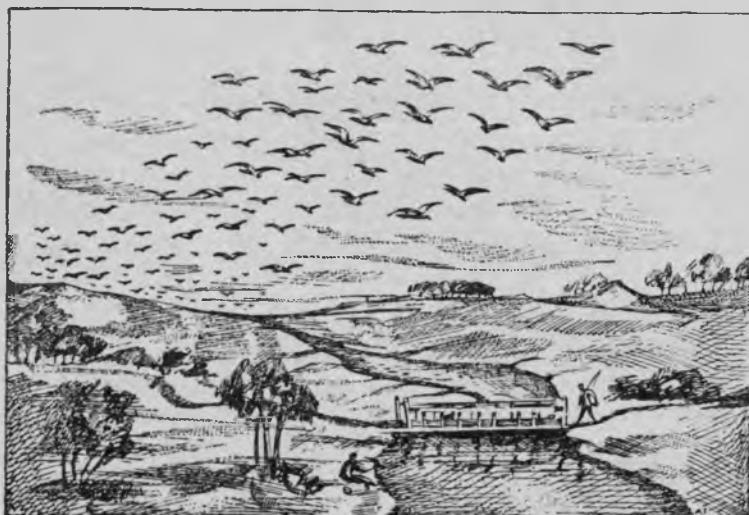
Ёдйр пазарышты шёдйрим налийн:
мижим шёдйрэш шана.

ШЫЖЫМ.

Шыргышты Ылышташ тагынамок ви-
лён кэн.

Кэквлә укэ—үштәм шижын, тагы-
намок шокшы вәрыйш щылыйнёт.

Нырышкы ышкал, шарык аж ләк.
Шыргышты, нырыпты кого, ўштә мар-
дәш вәлә шүжгә тошнан мыра.

ИЗИ ЪІДҮР.

Праско кугузажы докы каштын.

Кыважы Прасколан көк кого олмам
пуэн.

Праско ик олмажым ўшкыләнжүй
найлын, вәсүйжым шыжаржылан пуэн.

Шарыкым малан урдат.

Ондрин ёважжы шарыкым түрэдэш
ылын.

Ондрижж ёважжлай попа:

„Ави, малан шарыкым түрэдэт?“

Ёважж кэлэсэ; „Ти мижим Варвара
яжат шайдыр; шыртыйж дон йашты-
рэшым коэнэ дэй тыйланэт **мыйжар дон**
ыштырым ыштэнэ“, манэш.

Тышты: Кырык сирыйштй, кырык
лошты ыжга дон мыйжэр каптэш.

Ма тиды?

ШКОЛЫШТЫ.

Школыш мä ирокок кыргызына.
Школыш пырмыкы, выргэмнäm, унш-
нам кыдашына, ишкэш сäкäлтэнä.
Школышты ана рүжгү, ана кыргыш-
тал.

Урок годым кыды йрвэзйжүй лыдэш,
кыдыжы сирä, кыдыжы шотла, тым-
дыши Пётр йзäй дон пона.

Школышты выргэмым кыдаш!

Пичый.

Pichii.

Шыйжы начкы.

Начкы кэчй.

Начкы выргэм.

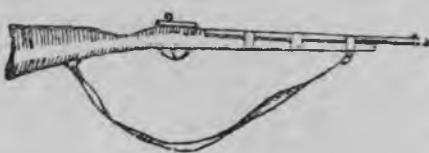
Качы шуды.

Качушман.

Лачака мыны.

Тотлы качкыш.

Кэчйвайл качкыш

Пичайл.

Pichail.

Начкы тыгыр.

Начкы выргэм.

Начкы выргэмым
ит чи!

Пракан чанан.

Пракан выргэм.

Пракым пачкы!

Морэн пач кыйтыйк.

Пирей нач кужы.

Рыйвыйж нач лаштыра.

Тэл кэчы кыйтйк.
Тэлйм ыжгам миж-
гэмйм чиёт.
Эчэ мам чиёт?

Шожым ўдэн
йлэнä.
Шож шэргиндйм
качкына.
Кыйчэт шоран.

Кыйчэтйм ирйкты!

Кугузамын пичал-
жй улы. Шыжйм, тэ-
лйм кугузам морэнйм,
урым, рыйвйжйм кыча.

Чапан.

Иванын чапанжы улы.
Шкэжй Иван эчэ изи. Иван
чапанжым тэлйм чиё: ыжга
вйлён чиё. Вара коклаш
йзажй сага кэё, нумроаш
палша.

кэсй
кэчй

пичй
пирй

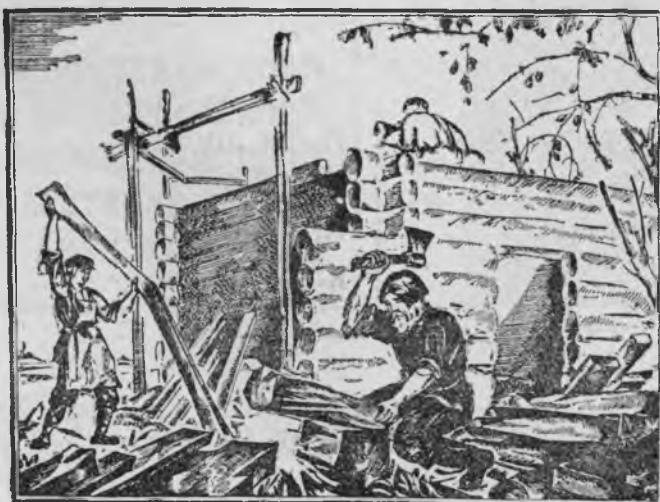

Пирў.

- Пирў, пирў, кыш қыдалат?
- Марылан шарык шўл качкаш палаш.
- Шарыкым ўшкэ малан ат урды?
- Шокши витәэм укэ.

Тавар донэт чок, чок, чок!

Мам ўштёт?

Кäпэтйм ирэн урды.

Иккäнä мäмнäм школышты доктыр анчыш. Тыгырнам кыдашыктыш.

Шуки йрвэзйн кäпыштй шоран. Шоран кäпэшйштй чүнчэ, лим нäлйн шйндэн. Кыдыжын ыдыртышат улы.

Шоран кäпеш чүнчэ лäктэш, лим лиэш.

Шоран кäнеш ыдыртыш нижэш.

Ирок кидэтйм мыш!
Ирок шыргэтйм мыш!
Ирок шүэтйм мыш!
Кэчэш кидэтйм кок
кäнä, кым кäнä мыш!

*Кэчэш кок кäнä, кым кäнä
кидэтйм мыш.*

Улья. Ула. Ульавлә

Ала—каль
Сола—шоль
Тула—улья

Калья. Шолы— Кольмы.
шылъй

Ныр калья
Клät калья
Тум улья
Раман улья
Лъазырэ эдэм
Пыльэ ўэ
Мыльы йрвэзй

Лъавырэн кид
Лъавырэн сэдырэ
Кльимэн сола
Плагин пүжү
мыльга
Вольык лъэви-
чышты шалга
Алашаланна шы-
лъём нукшэнä
Алашана таза

Каль.

Лъэксэ, шольаэт улы?
Шольаэм укэ, шыжарэм улы.

Каль кылätтштэй
йлэй.

Каль пыжашым йштэн.

Ныл игэм игэлэн.
Игивлажи пи - пи - пи
манын саслат.

Имэштэй шыльым ёдышнэ. Начки игэчий
ыльы. Кужы олыман шыльы шачы.

Мамнэн чэльныхнэ.

Мамнэн чэльныхнэ Шур сиршгы.
Чэльныхнэ когоок агыл. Чэльныхнэ штэнэ
кохлы улья вэлэ. Ульавлажи ра-
манвлэ. Мүм кок кэнэ кузэнэ.

Тэлэш раман ульавлам шокши вай-
рыш шындэнэ.

Ньака сыкыр.
Кок пачаш окнья.
Кашар нарнья.
Когарнья паштэж,
Изэрнья толэш.
Мары имни изи.
Руш имни кого.
Үэн ньэмэр.
Кужы ньэмэстэй.
Морэн уам ны-
мыштэш.

Иван ньэмэстэм
вактэш.

Онтон ным ньиа-
лэш.

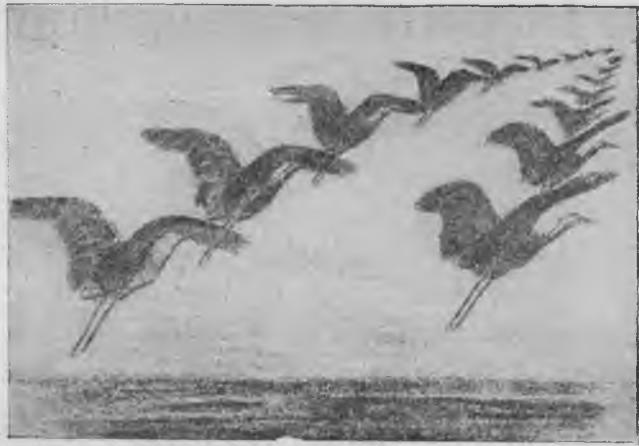
Мыйнэ книгэм
лыдам.

Тыйнэ сирмашэм
сирэт.

Аньун ноганьажы
шукы, поганьа-
ла мадэш.

Окнъа.

Тыртнъа.

Кок кидыштѣ манъар парнъа? Ёрнѣштѣ шым кѣчѣ: шачмы, кышкыжмы, вѣргѣчѣ, изэрнѣя, когарнъа, кукшыгѣчѣ, рушэрнѣя.

Ньи.

Имнилән шўлъим пукшы. Имниэт силан лиеш.

Имни кыраләш, пум, шудым шыпшта.

Ным вильй пырымыкроат.

Имни.

Лъэнин корны дон мä кэнä!

Лъэнин Владимир Ильич.

Пäшäзы дон хрэсäиъ ушэм
цилä сäндäлйк вёлнйшй труй-
шлён найаным сёңгäш налша.

Тошты ўлымашым мондэнä,
у ўлымашым ўштэнä. Лъэниин
корны дон мä кэнä!

Патья.

Патъа.

Ош патья.
Потьаш сарым.
Луды котыи.
Потьикә шамак.
Тыри шошым то-
лэш.
Мёнйин атьäm
кудлу иäш.

Тъотъа.

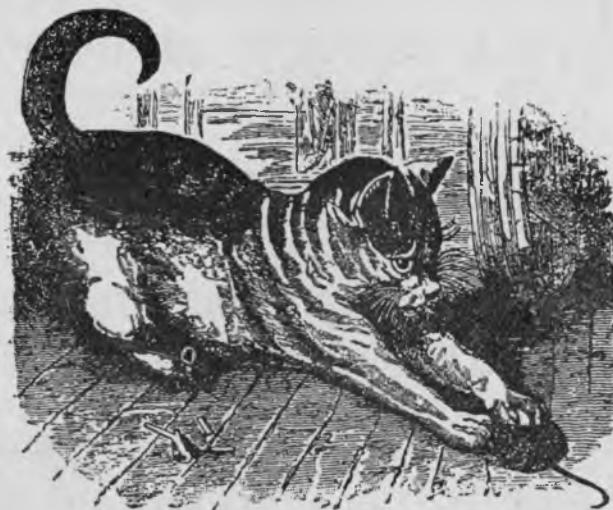
Тъотъа.

Шарык кок патьан,
ик иатъажы оши,
вэс натъажы шимй.
Аньу дон Митьä
тымэнъаш каштыт,
книгäm лыдыт.

ТЭЛҮЙМ ВЫЧЭНÄ.

Уштүй толэш. Атьäm кок иачаш бок-
ньам шындейш. Ылэш лэвэшвлэм | лэ-
вэдй, ыражвлэм питйрйш. Атьäm па-
зар гыйц кыртни камакам нälйин тольы.

Уштүй годым мä
кёртныи камакам ол-
тэнä. Тьотьам ўштүй
годым камака вýлни
йлä; качкаш вэлэ ва-
лалалэш. Тьотьамлан
мýнь книгам лыдам.

Котъи. *Kotyi.*

Котъи кальам

кычэн.

Кым котъи игй.

Котынä.

Котына луды. Лýмжý укэ.
Кýсýк, кýсýк! манын сýгýралýнä.
Пырис, иырис! манын поктэнä.
Котынäн кым игýжý улы.
Игýвлäжý пиш мыидырвлä:
Мадыт, кыдалштыт,
Ма попазы, урыктэн шуат,
Пыдыртат, нумагам кышкэдýт.

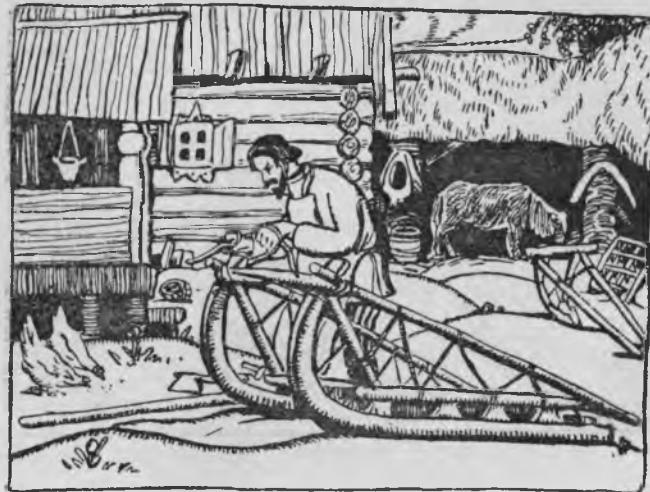
Шолы котыи.

Праско мўгрэнэш патылым шýндэн,
лэвэдäш мондэн.

Луды котыи мўгрэнйш пырэнäт, па-
тылым качкин. Праско котым кычэнäт
ваштыр дон шин.

Шим котыи.

Мämнäн шим котына улы. Ньиälтэ-
тäт, мыр-мырмыра. Вадны сагаэм амалаш
вазэш. Калья кычап кÿлätýш каштэш.
Ньигынамат аж шолышт.

ТЭЛ ТОЛЭШ.

Түнү ўштү. Мардэжэн. Лым вилй-
кälä. „Тэл толэш“, маныт когораквлä.
Араван кашташ ак ли. Онтонын äтьä-
жy пулан, шудылаи кэäш, пазарыш
кашташ тирвлäm йämдylä, олмыкта.

„Мйнъyläm изи-тирым, äтьи, йштэн
пу“, манэш Онтонжы.

„Йштэм йштэм,“ манэш äтьäжy.

Онтон тэлым пиш выча: изи-тирын
мадмыжы шоэш.

ЛЫМ ВАЗЫН.

Тагачы мыйнъ шуки амалэнäm: тагачы рүшärнъä—шкóлыш кэäш ак кэл. Мыйнъим Аньу шыжарэм кýнъйлтýш.

— Митьä, Митьä, кýнъйлмä, кýнъйлмä! Анчалма окньаш: лым вазын, тэл толйн! маны.

Мынь когон сусу лин колтышым дä мижгэмым, ыжгам, упшым чиälälъymät, түгй колталтышым. Кудывиччýштý изитирýм нälдälъymät, кырык нэрýш кыргыжым. Тýшкй вэс ўрвэзйвлäйт миэвý.

Мыйнъ изи-тирийн кэчийвäl шомэш мадым, качкашат мондэнäm. Вара äтьäm мыйнъим качкаш ўжäш тольы.

Тöр вäр.
Тöр корны.
Пöртлэвäш.
Пöрт амаса.
Пöрт кöргй.
Кöк имньи.
Сöрэн алаша.
Тэлкорны—тöр
корны.

Тэлйм орави
пöрт лишний ўлә.

Токтыр карштышым тöрлä.
Пэтьу изи ўрвэзй, кого лиаш сöра.
Марывлä звэр кычаш шöргйшым
шындät.

тор мор шор кок сора шоран
тöр мöр шöр кöк сöрэ сöрэн

Изи пöрт.

Мäмнäm пöрtnä изи,
олым лэвäшäн, кым
окньян. Мä вýзýтýн
ўлэнä: äтьäm, äвäm, тью-
тъам, äкäm, мýнны.

Пöртýш школыш пырмэт годым йалэтýм ирыкты!

Акäm пöрт кöргым ирэн урда, сükлäш
акшüдй, äрньяшты ик кäнä, йужнамкок
кäнäät сэдýрäm мышкэш.

Вуйжыр.

Пай. Кай. Ой.
Вуй. Вуйжыр.
Вуйстык.

Пай лэм күн.

Аньё Миколай ўзäмäйм
качкаш сыйгýрä: „Миколай
ўзä, качкаш толок, пай лэм
күн!“ манэш.

Йал. Йако.

Вуй.

Йамак.

Йано. Йажо.

Йамаш.

Йасы. Йара.

Айар.

Йаратат.

Пайан.

Йал.

Майак.

Папам йажо йамакым колта.

Тэлём корны мычкы майакым шагалтат.

Пылаги доп Миколай кныигё лыдаш
йаратат.

йар	йара	йал	йам
йэр	йэрэ	йэл	йэм

Тошты марывлә солам **йал** маныт
ылын, күзйт **йал** маныт.

Нырийл, Важийл Шёргийл.

Тэлым паша когон укэ; марывлә
йэрсэт.

Йук. **Йур.** **Йож.** **Йэл.**

йурэш
йүэш

Йүксй.

Йүксй косир кэк.

Йүксй мä докына шопым толэш.

Йүксй йэрйштй, вайд лишни ўлә.

Шёжым йүксй шокши варыш кэä.

Йыдал.

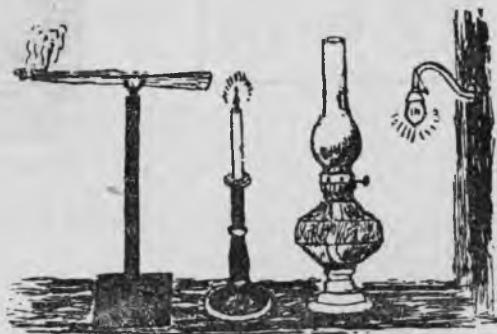
Йыл. *Йыл.*

Йыл. Йыдым.
Йыл. Йыдым.

Йыл мычкы тылпыш каштэш.

Тэлым Йыл мычкы имни дон сакой таварым шыпштат. Йыл кого, йажо корны.

Тэл йыд кужы. Тэлым тылым чүктät. Тошты годым лёцэнäm йылатат ылын. Кыйзйт крэсин дон эльэктричэствым йылатат.

Тэлым марывлä йäрсät; йыдалым вады йёдэ йштät.

Ик ишты манъар түлзй?

Ик ишты луаткок түлзй.

Шыжй түлзй: сэнтъявр
октъявр
нойявр

Тэл түлзй: дъекавр
январ
фэвраль

— Кыйзйт магань түлзй?

— Тагачы дъекавр түлзйн
пүтэриш кэчйжй.

Дъекавр түлзйн кымлы ик
кэчй.

*Шыжий түлзий: сэнтъявр,
октъявр, нояявр.*

Цара и.	Äзä цүё шагалэш.
Цäрä и.	Цунья пöрт лишний йлä.
Цэвэр кэчй.	Пирй цадрашты йлä.
Цигэн сола.	Шыйжым йылышты цара и йога.
Цотнай сола.	Вара цäрä и дон шйнзэш.
Цартак сола.	Митъун цäцажий шукы:
Цадкыды имни.	цäшйжй, цäшкäжй- цäркäжй, мадышпи, чäлжй улй. Пичäl- жй пцут мырэн кэä.
Йштийрэш цылма.	
Цама күшкын, тäлгүдй лин.	

Камака шайлны цырцык мýра:
цыр-цыр-цыр-цыр-цыр манэш.

Папам цывыйвлäm: ци-ци, ци-ци, ци-
ци, ци-ци манын сýгйрэ.

Цывыйвлажй кыд-кыд-кыд-кыд, кыдэт!
маныт.

Ик ўрвээш шылтйшэн вýдым йүиёт,
йндэ цэрлэнä. Цырэжй укэ.

Кäпэшйжй цыварка лäктын шйн-
зйн.

Туизшйжй цыван лин шйицйн.
Вуйжы каршта.

Үштүй выйдым идаа йу!

Лым пырцүй.

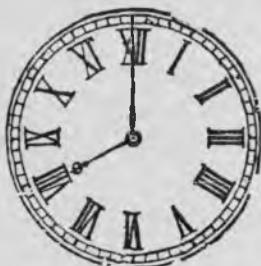
Айарэш лым пырцүй

цыл-дол, цыл-дол цолгыжэш.

Йакшаргын, нарынцын, ыжаргын,
симсүйн цолгыжэш.

Пиш цэвэр анчаш.

Йыдпэл гүйц үйд-
пэлүүш коклы нүйл
цаш. Их цашынты
60 минут.

Цаш. *Чаш.*

— Маньар цаш суткашты
тä амалэдä?

Кого роднья цыйвй.

Имэштй атьям Хазан гыйц кого роднья цыйвй дон ёнтёнэм кандэн. Ныйнэм мä тэлйм шокшы варышты урдынна, шёж пёрцым, шэльйм нүкшышна.

Кого роднья цыйвй мары цыйвй гыйц шукурак мыйнэм мынца. Мыйныжи кого, кок мыны гань лиэш.

Тышты: Ик поцкашты кок йиш сыра.
Тидй ма лиэш?

ШКОЛ ГЫЦ.

Кэчывäl эртёмйкй, кок цаш кытлан урокна пйтä, тымэнь цärнэнä.

Иктй вэсйм ноктылын, мä тоқына кыргыжына. Тонына ййлэрäк качкылдалнаат, изи-тирийн мадаш кырыкышкы колталтэнä.

Хыва ышкал.
Хыла имнии.
Хүрэш имнии.
Сёнзэ хал.
Үэ хайа.
Мары изи халык.
Мары тосыжы дон
хытыра.
Пахыра нырэш
кушкэш.
Пахыра йардым
шуды.

Тьотьам кахыра:
кых-кых, кых-кых
манэш. Шыргыштй
хо-хо-хо-о! ма-
наиатат, мэндйрний
хо-хо-хо-о! ма-
нэш.
Тылык Михала.
Михалан атьажй,
аважй укэ. Михала
тылык ўрвээй. Ой-
хирэн каптэш.

Хала. Ҳала.

Халашты шуку халык ўлә. Тома-
влажж шуку пачашан. Ольциштй трам-
вай, автомобиль дон каштыт. Халашты
фабрик дон завотвлә ылыйт, тиштй ро-

вочийвлä хрэсäньлän кэрäl сакой äдýр
влäm ўштät.

Мары областышты кок ала: Йошкар-
ала дон Цик ала.

Морэн.

Луды морэн тэлэш ошэмэш. Ош морэным тэлым мыйндырьц ужаш ак ли.

Морэн.

Морэи цилä гýц лудэш: эдэм гýцät, пи-
рÿ гýцät, рýвýж гý-
цät, кого кæk гýцät.
Тýдýн — дон морэн
аймылтэн лыкын - лы-
кын тыргэштил каштэш.

Пýлýшэт кого, сýнзäэт важык.
Пынэт ошы, пачэт мытык.
Цадырапты тýнь каштат,
Цилä гýцät пиш лўдät.

Тышты: Портэм лымышты. Ыжгаэм тэлым
ошы, шошым луды. Кү ылам?

Үрлүхэн цэр.

Оксиньё шыжарэм үрлүхэн дон цэрлэнэн. Авам пытэри тыйдым палыдээт мө цилэн иквэрэш амалэннэ. Үрлүхэн Оксиньа вилэц мө вийкйнä вашталтын. Тйнäm ижёй авам үрлүхэным цаклэн колтэн. Үрлүхэн годым авам мамнäm пиш пэрэгйш: портэм йш ўкшыктёй, ўпты вийдым йш йүктёй. Мэ vara цилэн тёрлэнйшнэ.

Магань цэр эдэм гүц эдэмлан вашталтэш?

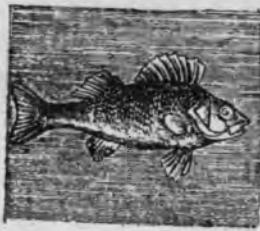
Ушты вийдым ит йү!

Вашталтыш цэр дон цэрлэнйш эдэм сага ит йлй!

Пэрги марывлэх худан ўлэнйт. Худа ўлымажэш лаксыргэнйт.

Үнгүй шүргүштий
йлэ.
Үнгүй качкаш йы-
дым лактэш,
Үнгүй.

Аланы.

Аланы.

Поны.

Поны.

поны	тәнгә	мәнгү	йңгүж
шоны	цәнгә	шәнгү	йңгүжә

Тъотьам шоны. Тъотьам роныж.

Тум мәнгү цаткыды.

Цәнгә тәлүм мә доннаок йлә, шокшы
вәрүш ак кә.

Бүрвэзү тәнгвлә, тымэньдә, сотыш
ләкдә!

Марфа, Крофиня, Йэфим, Ёфи.

Мардэж ўфылә.

Цилә йämдү.

Турим лыктыныт. Ушманым погэнйт.
Каштам роэнйт. Күлтэм шин пошä-
рэнйт.

Олманга лўвўлнй кого охрэцвлә шынзат. Камака шайыльны охыра ни-дышвлә кәчәг.

Мүгрэпштй кок вачкы сандалан охырәц, ик вачкы кавшта, кок вачкы шуктым олма шынцä.

Өлвўлнй тури, ушман киä. Кўлә-тыштй киндй сўсэквлә шан.

А, А́, Б, В, Г, Д,
Ж, Ж́, З, И, И, К, Л,
Л, М, Н, Н, Н, Н,
Л, М, Н, Н, Н, Н,
О, О́, П, Р, С, Т,
О, О́, П, Р, С, Т,
Т, Т, У, У, Й, Ф, Х,
Ц, Ч, Ш, Ы, Ь, Э.
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16,
17, 18, 19, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100.
I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII.

Пионъэр цуца.

Ваньук, Вайси, Хойё, Михала, Мптьу, Аньу, Оксинья, Кыттыри пионъэрвлä ылыт. Нйнёй шүэшьштöй йакшар савыцым йалыштэн каштыт.

Нйнёйн вүйлатышы: „Шимэр халыклан палшаш йämдöй лидä!“ кэлэсймйжй годым цилан:

— Йämдöй ылына! манын сýгйрäl колтат.

Пионъэрвлä школым ирэн урдат. Нйны итйрä ылыт.

Тавакым ак шыпшэп. Худа шамакым ак попэп. Ак вырсэдäлэп, ак шиэдäлэп — тырын йлät. Цила пäшämät погынэн, иквэрэш йштät, иктöй вэсйлän палшат.

Эй, пионъэр!

Мä ылына пионъэр:
Совэт властиын вырлыкшы,
Шимээр халыкын тъэтъажы,
Коммунистын шольажы.

Тошты йлымäш гыйц карангаш,
У йлымäшыш ташкалаш
Тонлоть мажы цацэнä
Йöним момы сэмйинä.

Йакшар илакым лүктäлйн,
Ашкэд кэнä мыжырын,
Мыралтэнä мырынам,
Сэвэлтэнä тымырнäm.

Пионъэрвлä, мырыда,
Йукда йажон шактыжы,
Тымырдамёт чынь щидä:
Амалшыжы кыннылжы!

ТЭЛ ТОЛЫН.

Кэчы күтүк. Йыдшы кужы, йужнам акат сотэм машанэт. Кэчй аж ырыктый. Түнү ўшты. Йэр кылмэн. Йыл шынцын. Шыргышты, ольицаяшты лым ошын-ошын вэлэ кайын колта. Пичывлэ воктэн пултэм аралат шынцын. Марывлэ коклаш кыдалыштыт. Пум, шудым шыпштат. Охотныквлэ пичёл дон шыргыш каштыт. Йрвых кишам, морэн кишам (пыйсёт). Йрвэзывлэ изитирйин мадыт.

Нэрэм ўшты качкын.

Окнья парньа күжгыйц кылмэн шынзын. Ўшты оконьицаяш түрим түрлэн шындэн: магань, магань иушангий дон пэлэдйш укэ! Амаса пёршанг шынзын. Кыртныи камакам цärнйдэок олтат. Түнү цыт-цут, цыт-цут! мырэн-мырэн кэä: пушангий ўштэш пыдэштэш. Ольицаяшкы лякташт лүдйши. Каштыжат шоэн вэлэ. Кынам-тинäm вэлэй йал йук кийчырт-кычырт мырэн эртэн кэä.

Кэчүй изиш вэлэ кузалалэш, кэчүйвэлйнät
ак үрэйктий. Кэчүй йыр ўштүй мэнгүвлä шал-
гат.

Мыйны иккäнä түгэнь ўштүй годым ольи-
цашкы изи-тирин мадаш лäктийм. Изиш вэлэ
мадылдалым, кидэм, йалэм кижаш түнгäлль;
парньа мычашивлäэм ўштүй качкин колта
вэлэ.

Мыйны йылэрäк пöртүш кыргыж ныршым,
йшкэжүй мäгйрälтэн колтэм вэлэ.

Лъексэ, Лъексэ, анчэмä, нэрэтийм ўштүй
качкин колтэн! Овоть äкäm маны.

Мыйны мёнгэш түгүй кыргыж лäктиймät,
нэрэм лым дон ныйшкын шёйндйшым,vara
шöрлйш ик äрнья карыштэн кашты.

Картынйштүй мам ужыда? Нэлэсэн пуда.

Тэл мардэж.

Мардэж лымым пыргыжта,
Күшкүй пёрыктэн кузыкта,
Корным йожтэн, поранлэн
Корны кэшиым йамдыкта.

Йужнамжи пирёйlä
Ныр покшалны урмыжэш,
Пёрт трувашты ёзёйlä
Изп йукин мэгйэрлэш.

Иоранан годым корнышто кашташ лийэш?
Малан ак ли?
Тэмдэн солашты иктажий эдэм поран годым
йамын, укэ?

Тэл ўштй.

Кычырт-кычырт лымэт
Ашкэдмашэш мыра.
Выйцкийж выргэм ваштэт
Үштй цожгэ пыра.

Корны эчэ кужы—
Кылмэн колэт вэлэ.
Ма пиш ўштй тэлжү?
Качкын колта вэлэ.

Тэлйм.

Үштй. Поран.
Корны лыман.
Анйр кылмэн.
Пүшэнгэ цэрэ.
Кэквлэ укэ.
Олицаштй шэн.
Школышты йук.

Тыйшлйдэй:

1. У лым, аллы тошты лым ошырак?
2. Айаран годым лымышты мам ужыда?
3. Лым пайрцы магань? Рисуйыда.
4. Кышакэн пуалтэм аралалтэш?
5. Айаран годым, аллы лыман кэчийн ўштйрэк?
6. Лым маклакам кынам биштэш лиэш: ўштй годым аллы ливйрак кэчийн?
7. Лым шылаат, вэрэшйжий ма кодэш?
8. Ик стопкааш вайдым онталда, вэсэш лымым пиштйдэй, вара висэцдэй. Кыдыжы лэлйрэк?

Магань тыйлзйн, магань числан когон ўштй?

Тэл корны.

Тэл корны—тёр корны, тура корны.

Эдэмлэн кашташ тэлүм ўштй, цилә вэрэ и
күвэрэм ўштэн шындэн: Йыл гач ванчаш
пышат ак кэл; анйр гач, куп гач кашташ
ванчакэтэт ак кэл.

Карэм гач, ныр гач, йэр гач, куп гач тура
гыйц турашки ляктэйм.

Түшлүйдä:

1. И вашт ужаш лиэш? 2. Им тавар тош дон сэвэлдä: ма
лиэш? 3. Им шылыктыда, ма лиэш? 4. И алъяй выд лэлүрэй?
5. Кылмийктыда йамдарэш выдым, йамдар ма лиэш? Малан
пыдэштэш?

Сирйдä.

Кангыжым кэчй кужы, тэлүм...
Кангыжым йыд кытыйк, тэлүм...
Кангыжым шокши, тэлүм...
Кангыжым йур йурэш, тэлүм...
Кангыжым цушаңгы ылышташан, тэлүм...
Кангыжым араван кыдалыштыт, тэлүм...

Игэчийм түшлэш тымэнвийнä.

	Айар		Лым		Ливы
	Пылэн		Мардэж		Шокши
	Йур		Тыйра		Үштүй

НОЙАВР

Числа	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Айар, пылэн												
Мардэж												
Йур, тыйра												
Лым												
Ливы, шокши, үштүй												
Градус												

Түлзүй шомык шотлышна, маньар үштүй кэчү, маньар шокши, маньар мардэжэн, маньар аяаран кэчүй нойавр түлзүйштий ылын. Вара диаграммын ёштышнä.

Тэлйм шыргыштий.

Тэвэ кого шыргыш шалга. Кёйжгүй тум, пистүй, шапки, ош лаштыра куги, вэс молы пушаңгывлэ цэрэн шалгат; кож дон йакты вэлэ ыжаргын кайыт. Укшэшшүйтэй лым кэчэлт шынцүйн.

Кого ўштүй годым пушёнгыйвлә пёрщэн шынцыйт; түнäm шыргы ош выргэмым чиэн шындэн машанэт. Ёрдыйж гыц анчашат цэвэр.

Тэлым шыргыйштүй ньимагань йукат ак шакты: шиштүй пушёнгий чынгымы йукши вэлэ шакта, йужнам эчэ тавар йук: чок, чок, чок, чок шыргы покшалны щакта.

Йуж вэрэ, пушёнгий лошты морэн кыдалшт шындэн. Купыштыжы морэн кишё вэлэ. Шыргыйштүй шоэн рыйвыйж кишамайт ужаш лиэш. Звэрь кишё иысэн, паштэк кужы йэчий дон каштыныт.

Кёрик коклаш каштэш.

Кёрик луаткок иаш. Тэлым Кёрик коклаш каштэш: атьяжылэн пум, шудым шыпшташ палша. Атьяжы дон коктын ирок пыцкэмийшйинок коклаш ляктэн кэйт. Коклаш кок имни дон каштыт. Кёрик шайыл имним виктэрэ. Корнышты изишт атьяжы гыц ак код: пыцкэмийшт цытката, йянгэшшыжы йыкракан чучын колта, пирывлә гыцт Кёрик лүдэш.

Кого үштүү годым Кёрик дон äтьäжы тиргүйц валалалытат, тир паштэк йыймәш кыргыжыт.

Коклашты Кёрик äтьäжылэн пум, шудым опташ палша. Токышты вадэш толыт.

Кёрикин äважы толмашэшшүүтүү күртни камиакам олта, шокши капшта лэмүм йамдилән шындә.

Шыргы паша.

Корпы лимйкүү, äтьäm äвамлэн сыкырым йиштиктүүш; имнүм утларак нукшыш; таварым, пильäm шымэн шындайш. Тымйкүү сыкырым, таварым, пильäm, ик мәшäк тыльым, шудым пиштиштät, ош алашанам күцкүүш. Вара йäl сага шыргышты кыдалы.

Марывлă шыргышты артыелдон ровотайат: кыдыжы йäктүм пилёт, роат, укшым йалгалат, кыдыжы нристинш нрэньäm шыпштат. Кэчү мычкы шыргышты тавар йук вэлэ мыра. Кач-

каш, амалаш изимицäшкÿ марывлä погынат.
Зимицäштÿ тылым олтат, амалаш шокшы, сýн-
цам вэлэ изиш шýкш качкэш.

Атьäm шýргýштÿ кок äрньä йлýш. Вара
сыкырлан дä момоцаш пыраш толдалы.

Пум роат.

Ик мары кого йäктýм роа, вэсýвлäжý кок-
тын нум пильят, йрвэзý шывшта. Пум то-

кышты шывштат камака олташ, пазарыш вы-
жалаш нэнгээт—налог түлэш оксам погат.

Изи йрвэзý атьäжýлän иум шывшташ
палша.

Таварэм.

Тэлым мýнъин таварэм ныигынамат такэш
ак ки. Таварэм пýсý. Таварэмйн йукшы

Тэлым махань пाशам йштэдä?

шыргы покшалны чок-чок, чок-чок шакта. Таварэм кого йактым роа. Йакты кыжгы гынъят, таварэм ак лүд. „Кэрдам, роэн шуэм!“ манэш. Йакты пырэнъям пуралан чанга. Пуражы дон у портым, соты портым мыйнъи шийндэм.

Эчэ таварэм шыргышты пум роа. Ъшләнэмэт роа, выжалашат роа. Таварэм пиш нысы—ныигынамат ак ёркәнй.

Шыргышты кымалэш, кымалэш дә токыжы толэшт, олмана нымэк пырэн вазэш.

Тидй ма?

Тä пашам ўшташ тэлым палшэдä?
Магань иашам ўштэдä?

Сэмньянä кого.

Ик кэнä вёциаш изи Майук гыц йадыныт: тэмдэт сэмньядä кого вара? Майук тынгэ кэлэсэн: мэмнэн сэмньянä кого—папам, ётьäm, ёвам улы, шоны коты дон шим пинä улы.

Изи Майук кэлэсёймжй йара вара?

Сирыйдä.

ТЬОТЬАМЫН ЛЫМЖЙ...	ЫЗАМЫН ЛЫМЖЙ...
ПАПАМЫН ЛЫМЖЙ...	АКАМЫН ЛЫМЖЙ...
ЁТЬАМЫН ЛЫМЖЙ...	ШЫЖАРЭМЫН ЛЫМЖЙ...
ЁВАМЫН ЛЫМЖЙ...	МЫНЬЫН ЛЫМЭМ...

Тэл паша.

Тэл йыд кужы, амалэн нэрэтийн лият. Мэ ирок сотэмэшкэт кийнүүлэнэ. Пытэри волыкым анчэнэ; вара авам камакам олта, качкаш шолта. Акэм выдлан кээ. Атьям коклаш ак кэ гийн, йыдалым ыштэ. Камака питирмийк, авам дон акэм кынцалам шыйдэрт.

Тэмдэн сэмньяшты ку мам ыштэ, сирыйдэ.

Папам...	Бзэм..,
Атьям...	Йэнгэм..,
Авам...	Мийнй...
Тьотьам...	. . . .

Микитэн Сэргэ.

Микитэн Сэргэ тэлтэй волыкшым шокши вэрийштий урда. Лэвичийж шокши, ик ыражат укэ: кым ўштий мардэж пырэн ак кэрдт. Кого ўштий годым имниижэй, ышкалжы, шарыкши шокши витайштий шалгат. Компыжат, цывийжэт шокши вэрийштий ёлт.

Шудым, ёрвам, молы кормым Сэргэ вольыкшилан шуки йамдайлэн шийндэн. Волыкши тэлтэй шужэн ак шалгы. Сэмньяжэй волык анчаш ак ёрканий.

Мыры.

Луаткок, луаткок
Имним, имним урдышым,
Ик празныкышкат
Йалын, йалын шэм кэ.

Луаткок, луаткок
Ышкалым, ышкалым урдышым,
Ик овэтэмэт
Шийшэр качтэ ыш эртэй.

Луаткок, луаткок
Шарыкым, шарыкым урдышым,
Ик празныкышкат
Тылып читэ шым кэ.

Луаткок, луаткок
Цыйым, цыйым урдышым,
Ик овэтэмёт
Мыны качтэ биш эртй.

Михәлә дон Вайси.

Вадәш Михала дон Вайси изи-тирәш мостинäm шында лалыттäт, ёнпичийш ёрвайлän кыргыжыт. Иктүйжүй изи-тирём шышишәш, вәсүйжүй шайыц тирём шыкэн кыргыжәш. Шаноәш тирышты шаналт кәйт, мостинäштүй та лактйн

вазәш. Михала дон Вайси ваштыл - ваштыл мостинäm мүңгәш лүктәл пиштәт. Ёрвә-кудыш пыратат, ийтәри ёрвә лошты мадыт; вара ёрвәм онтат. Мүңгәш токышты толашышты корнышты ўлдуккылә. Михала мостинäвлän кышкыж шынцәш, Вайси жүй шайылан шагаләш.

Изи-тирштэм, изиш вэлэ шыкэлйт, шкэок ўлжкылэ кээ. Йужнам Михала дон Вайси изи - тиргэ, мостинагэ лымыш вуйын-пачын кэнвазыт.

Сирйда:

Тэлым имнидэм маньар кана цукшэдэ?
Мам пукшэдэ?
Кыш ѹктэш каштыда?
Кү тамдэн вольыкым анча?

Ышкална лин.

Тагачы ирок авэм вольык анчаш лактэй. Шукат ёш ли, майнэш портыш пырыш. „Ышкална лин, лэвичийшти ўшти, пырэзэм портыш намал толаш кэлэш, алдок иктажий когорак-влажы,“ маньы авэм. Атьэм пырэзэм портыш намал пыртыш, камака сага шагалтыш. Мэ, изивлэ, сусу линнэ: ик арньашти шышэрэм мэлэнэ пукшаш тыйнгэлйт.

Шокширак кэчывлэ, толмэш, пырэзэнэм портышток урдынна. Когорак лият, сэдэрэ мычкы кыдалышташ тыйнгэллы, мэ сагана мады.

Кэлэсйдэ:

Тэлым ышкалым кышты урдэдэ?
Витадажий, лэвичидажий шокши?
Маньар гана ышкалдам пукшэдэ?
Мам ышкаландада пукшэдэ?
Магань выдым ышкаландада ѹктэдэ?
Маньар коршок шышэрэм ышкалда пла?

Владимир Ильич Лъэниин.

Йанварын 10 кэчүйн тымэньшывлә погынымашым (совраным) йиштэвүй. Ти погынымашты Лъэниин лыкым йиштәш лиэвэ. Вара школыш кандэвүй Лъэниин патрэтвлам, Лъэниин патрэтэн кныигäвлам. Патрэтвлам стэнäэш сäкэвүй, кныигäвлам столвлэн пиштэвүй. Патрэтвлә гүц күшäнräк кужы пумагам пижйктэвы. Ти иумагаэш тэнгэ сирэнйт:

„Лъэниин лыкины“. Патрэтвлә гүц ўлён вэс кужы пумагам нижййтэвүй, тыйгэнь сирымäйм: „Лъэниин колэн гйнъят, пашажий йлә!“ Остаткажым патрэтвлә йыр гирльянды

маным тыгыды кож укш дон пидмый сäкэвй
дä изи йакшар плаквлäm, шим плаквлäm кэрин
шындэвй.

**Робочий дон хрэсäнь Лъэниñйм
нъигнамат ак мондэп.**

Пэрви пайарны дон купэц
ровочий эдэмвлäm когон пýзýр-
тэнйт ылын, тärжым изиш вэлэ
түлät ылын, ровочийлан качка-
шыжат ак ситы ылын.

Лъэниñ Владимир Ильич ро-
вочий дон хрэсäньйм найарны-
влä, купэцвлä ваштарэш ша-
галташ тымдэн. Ровочийвлä,
хрэсаньвлä Лъэниñ тымдым сэ-
мийн пýзýртýшыввлä вашта-
рэш вырсым тärвätэнйт, пý-
зýртýшвлäm: пайарнывлäm, ку-
пэцвлäm поктэн колтэнйт.

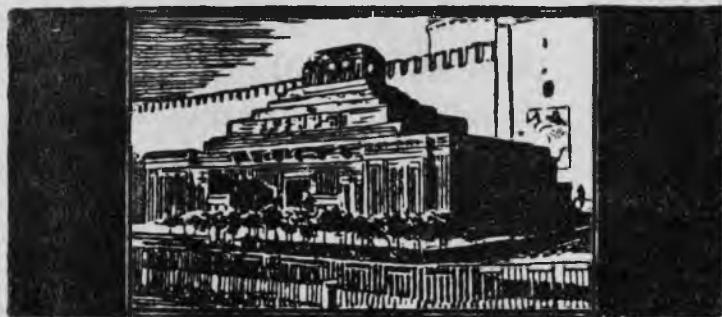
Кýзýт ўндэ у ўлýмäшым ўшлэнйштý Лъэни-
нийн шамак сэмийн ўштät.

Лъэниин юн колымыжы.

Лъэниин нэээрлэн күштылгы ёлймайшым ёштэш шанэн, хрэсэнйм, ровочийм ирйкүш лыкташ шанэн, ёшкыимжим жёлаййдэ, когон ёшкыимжим пашаэш пыдыртэн. Тыйдэн дон Лъэниин ёлйшашлыкок, 21 йанварын 1924-ин колэн кэш. Колэн гэйньят, Лъэниин партыыжы вэрэшйжүү кодын, пашажим Лъэниин тымдымы доны виктэрэ. Лъэниин нартыыжы, Коммунист Партии, СССР-шти вэлэ агуул,—цилаа сандэлүүк вэлний улы. Лъэниин лймийм китай, японьец, англичанвлайт—цилаан палат, цилаа нэээржүү, (тэмдийм) эдэмжүү юаратат.

Лъэниин гишэн щукуу кныигаа сирэмий улы. Мыйн изиш вэлэ шайыштым.

Лъэниин юн шыгэржүү.

Мыры.

Тыйн халыклан пурим шанэн ёлэндэ,
Йаратэн, ма улы, цилаа пүэндэ.
Тыйн халык пызыртшвэл дон күрэдэлнэдэ,
Ты гишэн вуйэтэйм юл вэрц юамдэндэ.

Йалдашна, тынъ орлыкым шукым ужыц,
Төр корны дон курымэт мычкы каштыц,
Цэвэрйн-цэвэрйн киок, манына,
Йäl вэрцын колымэтёйм мä со шанэнä.

Mä школнам йышнэок тывылайэнä.

Мämнän школышты, тымэньмийнä годым,
класс анчышы да йэжурныйвлä лит. Класс ан-
чышым мä погынымашты айырэнä. Тыйдй кэчй
ййдэ йэжурныйвлäm айыра. Йэжурныйвлä цэ-
рот дон лит. Йэжурный пашажым прамой, йа-
жон ак ўштй гйнь, класс анчышы вэс пачаш
ўштйктä.

Эчэ мämнän тыйгэнь айырмы тымэньшй улы.
Үрвэзйвлä погынымыкы, тидй цилäm анчэн
сэрнä: күн кид, ёллы шыргй, ёллы молы вэсй
льявран гйнь, сторыж кыдэжыш кид мышкаш
колта. Пэрэмэн годым окньам пачэш.

Погынымашым школыштыда штэдä?
Погынымашты махань паша гишэн понэдä?

Классышты стэнээш тэгэнь плакатвлам сёнэннэ:

Кэпэтэм ирэн урды!
Ирок шыргэтэм, шүэтэм кидэтэм шавынь дон мыш!
Шыргэтэм ош шёргү савыц дон йштэл!
Школыш ирэн кашт!
Школыш льавырэм ит пырты!
Школышты ит сүклү!
Школышты ит кыргыштал, пыракым ит тэрвэти!
Пэрэмэн лимйк, классышты ит шынцы. түгү ма-
даш ляк!

Льавырэн Васльи.

Васльи ирок изииш вэлэй, кым патькалтыш вийд дон вэлэ, шыргыжэм мышкылдалэш, ишим шүкшү тыгыр дон шыргыжэм ынштыллэш.

Васльин кидшү льавырэн,
шыргыжү шимй, шүжү ньигы-
намат мышдым гань.

Кэпштэжү, вуйштыжы
лим вэлэ,

Васльилэн лыды попа:
Ай-ай, магань итря ылат!
Саснажы попа:
Ай-ай, магань цэвэр ылат!
Мыйн ганьэм итря ылат! манэш.

Луки ньигынамат ыжгажым ак кыдаш.

Луки тэлэм ўял доны, пёрт шокши гүньят, ньигынамат ыжгажым ак кыдаш. Школышты, выргэмийм кыдашаш шүдэйт гүньят, Луки ыж-
гажым ак кыдаш. Йужнам пүжэлт шынцэш, выргэм донох шынца. Тоныжат йужнам выргэ-
мийм ак кыдаш. Йыдым Луки ыжгажым амалым вэрэш шэрэ. Тыдэндон Лукин ыжгаэшүйжү ти пашэн шынцын; монгыржым топлоть ыдырэн каштэш.

Пёртшүй выргэмийм кыдашда!
Выргэмийм амалым варэш ида шары!

Школыш каштынам пälйктийм.

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	II	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
1	Алдүшкын Йэрми	■																														
2	Катя Покэ	■	■																													
3	Лазыр Сергэ																															
4	Кузман Трифын	■	■																													
5	Сапати Ваньук																															
6	Тымыкан Дисан	■																														

Толын ■. Кодын толын ♂.

Школын каштынам кечй ййдэ йэжурный пälйм йштä. Йрвэзй толын гйнь, тыйдин лймжий турэ клэткäm йакшпар чиа дон йакшартэн шйндä. Толдым йрвэзй лйм турэ клэткажй ошоок кодэш. Вараш кодын толшыжым нарынцы чиа дон анчыктат. Тылзй шомыкы шотлат, маньар толдымы, пälэн нälйт. Шотлэн налмйкй диаграмым йштät.

Йож.

Тэлйм йужнам кого мардэж тэрвэнä. Мардэж лымым йожта. Йожэш корны йамэш.

Иккәнä ўожан годым марывлä корным ўам-
дэнйт. Когон ўштё ылын.

Ик марыжы күлмэн колэн.

Тэл мадышна.

Тэлым мä изи-тирён мадаш ўаратэнä. Шок-
шырак годым кэчй мычкат иёртёш сыйгирэн
пыртэн ак кэрдт. Изи-тирён мадмы кырыкна

тура, кужы. Кыды ўрвэзү виктэрэн ак мош-
тырак гйинь, валэн кэä дä, тä вуйын-паучын
лымыш сärнäлт вазэш. Кйныйл шагалэшäт,
лым вэлэ. Йурвэзүвлä тыйдим ваштылыт.

Изи-тирын мадаш пиш вэсэлä.

Тэлүм лым дон эдэмйим йиштэнä. Сынцажым, ышмажым, нэржим мä шü дон йиштэнä. Вуйэшайжы шүкшү упшым чиктэнä; ышма эшй жй трункам пыралтэнä; кидэшй жй тошты салком кычыктэнä. Вара майланны потыкала чучэшт, йиржй кыргышталын, нишкогон ваштылына.

Йэчйлә мадмаш.

Празнык кэчй тольы. Кэчйвэлэш шокшырак ли. Йирвэзйвлä качкылдальэвät, Вайсу докы погынэвй. Цилän йэчйм чиэн шындэнйт. Вайсум сыйгырат: Вайсу, алж йэчйлә мадаш кэнä! маныт. Вычэмада, вычэмада! манэш Вайсужы. Шукат йиш ли, Вайсуат йэчйм чиэн лактй.

Йирвэзйвлä цилän погынэвät, тä карэмйш валэн кэвй. Карэмйштй самой тура кырыкышы кузэн шагальэвй.

Кү пытэри валэн кэä? Кү ак лүд? Йирвэзйвлä иктй вэсй гыйц юадыштыт.

Ик нýсýрæk Körik, лымэн йирвэзй, „Мýнй ам лүд!“ маньят, тä валэн кэш. Паштэкшй лым, поран гань, тэрвэнйш.

Körik паштэк эчэик йирвэзй валэн кэш. Кодшывлажй лүдйт валаш. Шалгалалльэвй, шалгалльэвät, Körik

Вэсв вэрэ тэвэ тэнэ йэчйлә мадыт.

вэс кёнё валэн кэшёт, нийнёт иктий вэсй паштэк валэн, валэн кэвүй. Ик ёрвээзүү кырык покшаланок вуйын-пачын кэн вазы, вэсй валэн шомашэш лымыш шыралты.

Кэчүй вазалмы ѹактэ ѿрвээзүүвлэй ѹэчүйлэй мадэвүү

Аньу.

Аньу Ындэнгүйшип иш пырэн. Аньун атьяжий укэ, колэн. Аваажийн, Аньу гыц пасна, эчэ кок изи тъэтяжы улы. Тыйдүүн иашажы шукуы: камакам олта, волыкын анча, тэлдүүм шудылан, шулан каптэши. Аньу изи гынёт аваажылэн паша ѿштэш палша: вайдын намалэш, азэм анча. Тыйдүүн дон аваажий Аньум тымэньаш биш колты.

Аньун ыдүүр тэнгүй улы, тыйдүүн лымжий Овоть. Овоть тымэньаш каптэши. Иажон тымэньаш. Тэлдүүм вады ыдэ Аньу док мадаш миа. Мадмы лошты Аньулан книигам лыдэш, буквавлам анчыкта, сираш тымда, пионьэр мырым мыраш тымда. Аньу изин-ольэн мадмы сэмыньок книига лыдаш тымэнный. Вэс и шыжым тымэньаш кёаш сори.

Мыры.

Иктёйт-кохтыт кугиляэт,
Шүдэй коклы ѿлыштэшэт,
Ѳўлыштэш нымэл кальажы
,,Чик-чок“ манылдалы.

Васли эргү Кригёрижүй
Тымэньаш кэйэм манылдалы,
Хөдөр ыдүүр Оксиньажүй
Агым, агым манылдалы.

Цилэн чынъ саслат:
Эй йалахай-ай... йалахай... гай-гай-ай!..

Вэс мыры.

Мындыр корныш кэäшэт,
Алашаэтым пукшалал.
Цэвэр ышым погашэт,
Ышан шамакым колышт нэл.

Күгүц-ма гүц, йндэ пälй:
Мэмнэн Сэргэ ўзя гүц;
Сэргэ ўзя цилä пälä,
Циллэн мэмнäm тымда.

Кэлэш, кэлэш, манмы доны
Ышым чыйдэн погэнä.
Лыдын, сирэн, шотлэн вэлэ
Ышым шукым иыртэнä.

Ик ўук сыйгыра:
Кү гүц?
Ма гүц?
Цилэн мырат:

Вэс ўук сыйгы-
рэлэш:
Пиш кэлэш!
Колышташ!
Цилэн мырат:

Ур.

Ур тум көргүштүй ўлә. Пүшашыжы шокши.
Качкашыжы улы: шыйжымок пүжажышкыжы
пүкишым намал шындин.

Морэн.

Тэлйм морэн кижэн, шужэн ўлә. Купышты уам нымышталәш. Уа каргыжым качкын ўлә. Кырык сирыйшти садичиү шуку. Йыдым морэн садичиш толәш. Садичиүшти олмавум нымыштәш. Сотэмештәт коклашкы, ёлького карәмештәш шыләш. Ирок охотнык кишажым тыйшлат, моренжым моәштәт, нцут лүэн шәләш.

Морэн паштәк.

Иккәнә мыйнүй ётъям сага охотныкәш каштынам. Лым кэльгок агыл ыллы. Когоп ўшток агыл ыллы. Мә йәчүм чишинаёт, сотэмешкәт шыргыш ләктин кәшнә. Атъямйн пи-чайлжы кок стволан, мыйнъжын изи. Мыйнүй лүэн мыштәм. Лүаш ётъям тымдэн.

Ик купышты шуку морэн кишәм мона. У кишәйт шуку. Мыйнүй ётъям күп түр мычкы колтыш, йышкәжү вәс сирыйш вапчэн кәш.

Шукат йиш ли, пщут! шактыш. Ик пәл цаш эртүш, эчә ётъямйн пи-чайлжы шактыш.

Атъям моренйм кыча, мыйнъ ик моренймат шым уж.

Кәчү вады вәкйлә сәрнәлтү. Атъям ку-ук! маны. Мыйнүй ётъям токы кәцүм. Атъям нүл моренйм кычэн. Ик моренжым мыйнүйләм на-малаш пуш.

Пёртйшкынä мыйны морэнэм сäкälтэнок пырышым. „Анчэмäдä, Вайсuna морэнэм кычэн! маны Корик йзäm. Мыйны йукумат шым лык. Пичälэм ишкэш сäкälтышымät, морэнэм сэньйкыш намал лыктым.

Пирү.

Тэл йыд лин. Шыргы шайыц тýлзы лўлтэш. Кым пирү карэм гыц нырыш лäктэвү. Нырышты ик йукат ак шакты. Пирывлä урмыжаш тýнгälльэвү. Йыдпэл шоеш вэлэ. Пирывлä ныр гач солаштыла кэвү. Солашты цилä нивлä оптат урмыжыт. Ик нирү солашкок пырыш, коктытжы ённичыш кэвү.

Ирок солашты иопат: йыдым пирывлä Лап Михалан саснам, Кого Хöдöрйн пим намал кэнит, маньэвү.

Мöскä.

Мöскä кого шыргышти ўл. Шыргышти мöскän качкышыжи шуки. Мöскä кыткы, кэк-мынным, мöрём, кэк игым, мёум, молы качкышымат качкэш. Вäрэштэшät имныимät, ышкалымат кышкэд шуа.

Мöскä.
Moskä.

Тэлэш мёскä кого шыргй лоэш йää-
мэш пыжäшым ўштä. Уштä толмыкы
пыжäшэшй жй амалаш вазэш.

Мёскä тэл гач амала.

Эчэ кү тэл гач амала?

Сирыйдä:

1. Тэлым магань звэрвлä шыргйшти ылät?
2. Мам качкын ылät?
3. Магань звэрэм ужында?

Морэн дон ырвыйж кишам рисуийда.

Кишашти малан икгань агыл?

Тэлэш кодши кэквлä

Орави, цунья, цянъя, эчэ вэс молы кэквлä
тэлым ылыш лишкы, эдэм лишкы цымыргат.
Нырышты тэлым кэквлälän качкыш укэ.

Үлүш лишни кэквлä качкышымат, шокши
вэрмёт ўшләнштй кычал мот.

Магань кэквлä тэлэш мä торана кодыт?

Магань кэк эдэм лишни ўлă?

Өрш.

Пэтьу дон ётъажи тэлэим кокла гыц то-
лыт ылын. Корны лишни, пызымышти цэ-
вэр кэквлä шынцат. Пэтьу нынём ужын кол-
тэнät:

— Ётъи, ётъи, анчэмä, тывэ маганьи йа-
жо кэквлä пызымышти шынцат! манын сый-
гырäl колта.

Атъажи анчальат: лачококыш цэвэр кэк-
влäш, маны.

— Атъи, ик кэкийм кычаш ли гэци!

— Кычэн ат кэрд, эргэм.

— Мийни кэнгэжим шыргышти сакой кэ-
ким ужынам, тэгэнь кэквлажим ньигынамат
уштэлам.

Ти кэквлä кэнгэжим кышты ўлät, ётъи?

— Нинём тэлэим вэлэ ужаш лиэш, эргэм.
Кышты кэнгэжим ўлät, мийни ўшкэжэт ам
пälү. Иргодым тымэньяш школышы мимикэт,
тымдыши гыц ѹад. Тыйдэй пälä. Вэс кэчй
Пэтьу тымдышилан кэквлäm ужмыжим шай-
ышт нуш.

Кэквлашти магань пынан вара ыльэвй?
Пьэтьү гыц тымдышижи ѹады.

— Онгышты тыл гань йакшаргы; шылдырышты щимй; пачышты, вуйышты, симсй парсын шыртый гань, йылгыжйт, маны Пъэтү.

— Тыйный ёршвлам ужынатыш, маны тымдышижы: Ти кэквла кэнгыжым ўшты монырыштыла ёлёт; тэлём, когон ўшты годым мадокына толыт, шокшэмдаш тыйнгэлмейкй, то-кышты, майнгэш пёртйлйт.

Тышлайдä.

Тэлём цангэ мам качкин ёллай?
Орави?
Кысиä?
Цунья?
Шагыртэм?
Карак?
Ти кэквла йыдым кышты амалат?

Сирыйдä:

1. Тэлём шыргышты магань кэк ёллай?
2. Магань кэк ёллай лишни ёллай?

Йэр шүллэ.

Имэшти лым кэльгэй ыллы. Йэрйишти и кийжгэй ыллы. Кого ўшты эртйш. Фэвраль түлзин шокшэмдаш тыйнгэллы. Латан сола марывла тагынамок кацонам йамдйлэн шындэйт, йэр шулымым вычат, йылымпакы кэчийтэйдэй йэрвлам анчаш каштыт.

Иккэнэ ик мары, „Кырыйш“ манмы артьэлйн вуйлатышы, Йылымпэц тольят, вадны артьэлвлажым иогыш. Артьэлвлаланжий тэнэ

попыш: „Плошка йэр шүлэш цаца: алдок иргодым коцона шындаш кэнä.

Вэс кэчй ирокок коллойэцвлэ Плошка йэрыш миэн шагалыныт. Йэр мыч эдэм вэлэ шалга; коцонам шындаёт. Ик вэрэ шындэн вэлэ шоктэвь, коцонаш нуж, йакшар-шынзä, аланы пыраш тыйнгэльй. Йэр шүлэш тыйнгэльйн.

Ик марым зимицäшкй кол лэм шолташ поктэн колтэвь. Вара ирэ кол лэмым качкэвь.

Йэр ныл кэчй шүлйш. Коцонавлэ сага воктэн кол аравлам аралэн шындэнйт: нужгол, пэрдаш, аланы, йакшар-шынзä, мэн, шопа, таты, мольы-киа.

Коллойэцвлэ юшкэ утымэш колым качкэвь, пазарыштат шуку выжалэвь.

Шүлйимй, алъй кэнгэжим кычымы кол тотлырак?

Хёдёр халаш каштын.

Ик кэнä Хёдёр атьяжй сага халаш пазарыш каштын. Пазарышты атажй ыржа ла-

шашым выжалэнят, Хёдёрлэн тыгырашым, Хёдёрын аважйлэн мижсавыцым näлйин. Хё-

дёр äтьäжy сага кышты мам выжалат пазар мыч анчэн каштын. Иквэрэ мары вätýвлä ўм, мыным, охырам, турим выжалэн шалгат.

— Турижым вätýвлä күлän выжалат?—
Хöдör äтьäжy гыц йады.

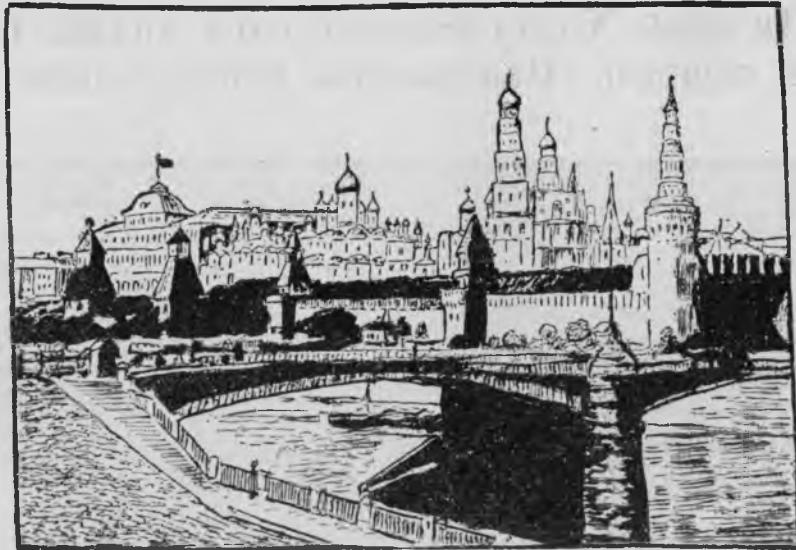
— Хала рушвлäлän,—маныы äтьäжy.

— Халашты турим ак шýндэп ма?

— Халашты нымат ак ўдэп, нымат ак шýндэп.

— Ыньэ кыцэ халаштыжи ўлät?

— Халашты вэдýрэм, кýртныи кольымы, кýзым, кайыцым, пыдам, молы кэрэл кýртныи хадýрэм ўштät. Кого халашты йалаш-тыгырашым, савыцым ўштät, вара хрэсäнълän выжалат. Тынгэ Хöдöрлän äтьäжy шайшыт пуш.

Кого хала. Мам ужыда?

Хрэсäнь дон ровочий.

Ик кänä ровочий дон хрэсäнь вäш линйтät Ышкэ лоштыши-
ты тыгэнь шайам шайыштыныт. Ровочийжы хрэсäньлän тýнгэ
попэн: мýнь тýннылänэт таварым, кýзым, кайыцым, пыдам,
сäм, сарлам, вäс молы хäдйрим Ыштэм.

Хрэсäньжы тýнгэ манын: мýнь ыржам, шожым, шäдангым
үдэм; турим, охырам, капштам, охырцым шýндэм; ышканым,
шарыкым, саснам, цýвым, комным, лыдым урдэм. Уты кин-
дым, турим, капштам, пайым, ўм мýнь тýннылät ҳалашкы
шыпштэм. Кооктынат Ылýшашлýк кэралым иктý вэсэлän Ыш-
кэок Ыштэнä: кадок, тэнгэм, кидэтýм, ик корны дон ташкал
кэнä!

Кугижä годши Ылýмäш мыры.

Толда, мырым мыралтэм,
Ылýмäшнäm нопалтэм;
Шимйинäжым анчыктэм,
Самынънажым вырсалтэм.

Мары мырым мыралта,
Ойхыралын шүллätä:
Ылäшйжät ак ли,
Колашыжат ак ли.

Попши хад дон лүдйктä,
Колшаш, тырхаш шүдä;
Становойжы мäгрйктä—
Кызамат дон лүдйктä.

Нэзэр гыйцын кырыйт,
Найанланжы пуат;
Цäрäm йашток йагылтат,
Мижэн мижшым күштыктат.

Нэзэр.

Нэзэр шужэн,
Кижэн ўлэн;
Пäщäm ўштэн
Йыдын, кэчйн.

Нэзэр эдэм
Тэнэ ўлэн,
Мам попазэн
Үштэн миэн.

Вуй ништйдэ,
Кэнгйж кэчйн
Чотэ когон
Күрэдэлйн.

Изи годшэн
Кäным укэ.
Соты кэчйм
Тиды ужтэ.

Фэвраль рэвольуци.

1914 иштэй кого вырсы тэрвэнши. Тиды вырсым пайанвлă рэвольуди лишашым карангдаш, ровочий дон шимэрэм утларак пызырэш тэрвэтэй.

Шуку эдэм вырсэш колэн, шуку эдэм шушыргэн. Когон вир йогэн. Шуку окса, шуку кинды такэшок пытэн. Солавлăшты пүэргүй кодтэ, цилан войнаш кэнйт. Ныр вылвал пашам биштэш ёдьрэмаш вэлэ кодын. Кого халавлăшты кинды

качкаш ак ситы лин колтэн. Халыклан ёлаш юасы лин. Вырсыжы царнэн ак кэрдт, шярлă вэлэ, Тынам вара халык юасланэн, юасланэн тырхэн кэрдтэ, когон пыдыранэн кэн, кугижä ваштарэш шагалын. Халык вэки салтакат сарнэн. Фэвраль 27 кэчийн кугижам лыктын шуэнйт. Кугижä вэрэш пайан эдэмвлă шынцыйт.

Вара ровочий эдэм дон хрэсэн ти пайанвламат поктэн колтэнйт, Совет власым штэнйт, шкылайншти шкэ хоза линйт.

Шошым.

Шошым толэш.

Үүрнүү эртүш. Кэчүй кайын күжэмаш түнгэлүү. Үштэй кэчүвлүү эртэвүү. Кынам-тинам вэлүү ўкшыкталэш. Йүжнам лым лымылдалэш, поран тэрвэнгэлэш. Кэчүйжүү когоорак йрыктаа. Кэчүвалын лым шылаш түнгэлүү. Корны шимэмэлтэш түнгэлүү. Орави, цэнгэ, шагыртэм, вэс молы кэквэлүү, шокшы толмым шижийн сусун саслат, пушангын гүц пушангийн чонзинтэйлүүт, ольцицштий качкышым күчэлүүт...

Үрвээзүвлүүт, шокшы толэштэй, сусу линйт, ольцицштий кыргышталыт, мадыт, саслат, иктүй вэсийм лым дон шултыт.

Шонги тьотья окниа вашт анчальят „шошым толэш“, маны.

Шим карак.

Айаран кэчүвлүү шалгат. Шокши. Портүш пырымат ак шо. Лым когон шыла. Лэвэш гүц патькиш патька, кужи ивлүү кечэлт шынцүүнтэй: кырык нэрштий сирэм кайаш түнгэлүүн. Тура йарыштий льавака йога. Корнышты намозы ляктэн

колтэн. Когоракын кэчүй өрктэш түнгэлмүүкүй, мä докына шокшы сэндэлүк гүц сакой кэквлä толаш түнгэлүйт. Сэк пытариок шим карак толэш. Шим караквлä тошты пыжашвлäштй до-кы погынэн шынцйтэт, саслат, иктий вэсёштй дон пыжаш гишэн шиэдэлүйт. Вара кыдыжы тошты пыжашым тёрлä, кы-дыжы угыц ыштä.

Шим карак пыжаш ыштäши мам пога?

Ышкал дон цангä.

Иккäнä ышкална кудывичийштйнä шалга ыллы. Цангä чонгэштэн тольят, ышкал тупэш шынцй. Анчэм, цангä ышкал түпым чынгä, ышкалжы тырынок шалга, ак каршты тама.

Портыйш пыршымат, тидым äвамлän кэлэсбйшм. Äвам түнгэ попыш: шошым ышкалын тэл мижний вилэш, түй миж вэрэш у миж күшкэш. Цангä шошым пыжашым ыштä. Пытари пыжашым ыштäши тыгыды укшвлäm, ваштырвлäm, олымым пога. Вара пыжашым ыштэн шоктаат, пыжаш көргэш шүкшй са-выц лаштыквлäm, мижым шокшылан опта. Сэдйлэнэн цангä ышкал мижым кыгреш.

Миж вилмй годым, ышкалжын кэлший, монгиржы лйгйштä, ти-гишэн ышкална цангэлэн мижитым кырктиш йарата.

1. Магань вольыкын, звэрйн миж, пын шошым вилэш, вашталтэш?

2. Эдэм кынам выргэмым ваниталта?

Икиаш вырлыкым ирйктät.

Имэштй шошым солашкына агроном толы. Марывлäm, ватыйвлäm погыш. Погынамашты тэнгэ попыш: „Тэмдэн икиаш вырлыкта понган, сүкэн, пыракан, пахыран. Тэгэнүй вырлыкым ўдэдä гйинь, ньигынамат киндей дон ада ли. Вырлыктом ирйк-тыйдä, мышкыктыда. Вара киндэш шода“.

Лачокок, лачокок тыйын шамакэт, агроном тান: вырлыкым ирыктäш кэлэш! маньэвй марывлä. Ик мары вэлэ вайптарэш попыш: тъотъанавлä вырлык итраййдэок, ирыктыйдэок ўдэн йлэнйт гйнъат, ма гйцна пайанрак йлэнйт. Ти марын шамакшым иктät биш колыштэп.

Вэс кэчэш солашкина кок машинам шыпштэн тольэвй. Марывлä, ватывлä клät гйц вырлыкым машинавлä докы на-мальэвй. Ик машинажы пырак гйц, сük гйц пырцым ирыктä, вэсйжы, шалдыра пырцым тыгыды пырцы гйц айыра.

Ирыктыймый вырлыкым марывлä извэсткä выдэш дä формальянэн выдэш понгым йамдаш мышкэвй.

Тэнэ ик ёрныа утларак, солаштына вырлыкым цилän ирыктэвй.

Шошым толэш.

Кэчй сотын
Чотэ анча,
Шонги лымым
Шылыкта.

Мардэж шиэш,
Лымэт пычэш
Шёжгэ вэлэ
Шошым толэш.

Йурэт күшкä,
Лымэт пытä.
Выд тэрвänä,
Пм нэнэä.

Изи Митьу мүгрэпйш лымым опташ палшэн.

Олидäшти шошым вийд йогалта. Лым шуки шылэн кэн, личй сага вэлэ шуалтэмэш кодын. Митьун ётъажй сэмниälänжй иопа: „лым шылэн пытä вэлэ, алдок мүгирэпйш лым опташ кэнä“. Митьун ётъажй, аважй, акачй кудывичйш лактэвёт, лымым мүгрэпйш намалаш тыйнгэльэвй. Митьуат, изирæk колымым нэльят, лымым намалаш тыйнгэльй. Пытäри когораквлэ ганьок Митьу кого лым маклакам каштал шийндйш, лүктэлжй йш кэрдт. Вара лымым изин намалы. Кэчй мычкы Митьу когораквлэ сага лымым мүгрэпйш намалы, качкаш вэлэ пёртйиши пыралалы. Йангылыши когон.

Михала дон ётъажй.

Корны пыдыргыш. Йыл гач кэаш ак ли. Михала дон ётъажй ўндэ тонышты кудывичйшти пашам йиштэ. Нийн коктын пытäри сарай вийлэц куды вийлэц лымым күшкэвй вара шийнгэртйш ульавлам йиштэвй. Ти пашам пытäримйкы, личй

Мäm йиштä?

тёрләп равым локсынцэвүй, мэнгүм кашартэвүй, чангэвүй, цэцэнүм йämдүлэвүй. Эчэ аравам олмыктэвүй тёрлэвүй, шага дон ширем.

Шошым толмы годым ўдýрэмäшвлä мам ўштат?

Шынгýртыйш толын!

Шим карак толын. Шынгýртыйшт ўндэ толэш. Изигэ, когогэ шынгýртыйшм вычат; ульавлам тагынамок йämдүлэн шынгýртыйшт. Михала ётъажий гыц топлот йадыштэш: „ётъи, кынам шынгýртыйшт толэш?“—„Тырхал изиш, ўндэ шуку вычаш ак кэл: шокши толын, лым когон шыла, карэмийштый вýд шужгэ мыра, изи-пиишт ляктин—ындэ кок-кым кэчийштый шынгýртыйшт толэш“, Михалалан ётъажы маны.

Лачокок, кок кэчийштый шынгýртыйш толы. Ольциштый ўук вэлэ шакта: „шынгýртыйш толын, шынгýртыйш толын!“ маныт.

Михалан ульашкыжат кок шынгýртыйш толын. Мыралтэн колтат, шылдырыштым шэрэлтэн сэвэллэл колтат. Шокши толынат, пищ сусу линйт.

Сирыйдä:

1. Магань кэквлä шошым мä докына толыт?
2. Магань кэк юажон мыра?
3. Кышакэи кэквлä пýжашым онтат, ўштат?

Мүкшым анчат.

Мыйнъин тьотъам мүкшвлә лишний каштап йарата. Мыйнъимат сагажы ульавлә докы кандыштән. Шошым шокши толькот, тьотъам дон коктын мүкшвлә докы кәшнә. Тиштү омшаныкыш пырышнаат, ульавләм колыштна. Цилә ульяниты мүкшиук шакта. Йуж ульашты чыньок мүкшвлә мырат.

— „Ульявләнәм түгүй лыктап кәләш. Тиштү мүкшвләлән пыщкатә, йонгаташ, вольаш ләнгәштү“, тьотъам маны.

Тьотъам дон коктын цилә ульавләм омшанык гыйц лыкна, тоиты вәрәш ийндишнә. Мүкшиләкмәй ыражвләм пачна. Мүкшвлә улья анцык ләкташ тыңгальэвүй. Айарышты йәрат, тыңгын ийцшүй йалыштым да шылдырыштым төрләтәт.

Вара, шукат йиш ли, ик мүкши тәрвәнйштәт тә чонгәштән кәш; тыйдү паштәк молы мүкшвләйт тәрвәнән, тәрвәнән чонгәштәвүй.

„Чонгәштәйләйт гыйньят, күзйт эчэ мүм погэн ак кәрдтәп: пәләдбүш эчэ укә“, маны тьотъам. Тыйдйндон тьотъам ульавләштү тоиты мүм выйдәш йарән ийндиши.

Йыл тәрвәнән.

Шошым мыйнъи бүрвәзйвлә сага Йыл анчаш каштынам. Солана гыйц Йыл түрүш кок уштыш лиеш. Ныр гач кәмйлә. Кәччү йажо ыллы: айаран, шокши. Нырышты тыри йук вәлә шакта. Лым шылән ныйтән ганьок, кышты-тиштү вәлә кодын.

Иыл сирыйш мишнääт, күкшү нэркайэш шынцнä. Иыл тэрвэнэн вэлэ: кого и-амасавлã гань ольэн йогат. Изиш шынцаллалнäät, Иыл тыйрш валышна. Тиштий эчэ анчаш йажорак. И шужгэ мыра. Иыл тыйр мычкы пöрт күкшүц аралалт шынцийн.

Ионы вárýштү марывлã ньэмотка дон колым кычат, вэс сирыйштү йäригä дон йогат.

Иыл тыйр гыц толмына годым, кæk-компывлäm ужна, күшүц кагаклэн Йылымпалкыла чонгэштэвй.

Кыцэ шошым школышты мä тымэнъя.

Эчэ лым шылаш тыйнälтэ ыллы, мä, анцыкыла тымэнъаш, тыйгэнь йадмашвлäm сирэн йамдайлышнä:

Лым шылымы.

1. Кынам лым кайын шылаш тыйнälль?
2. Магань вárýштү сэк анцыц лым шылыши?
3. Пöрт лэваш гыц кынам кужы ивлä кечäлт шынцэвй?
Кыды (кэчйрэл, йыд) вэлэн кечäл шынцэвй?
4. Корны кынам шимэмäш тыйнälль? Малан шимэмэш?
Корнышты, äльб корны гыц ѡрдыштү лым йылэрäк шыла?

5. Кынам лым тырхыкта, ак валты? Малан ак валты?

6. Кынам лым вýд ёльицäштй лäктй? Кынам йогаш тýнäллй? Кышкы йога?

7. Карэмйштй шошым ängýр кынам тэмäш тýнäллй? Шошым ängýрда маньар карэм гýц вýдым пога?

8. Кынам нырыпты лым шылэн пýтбаш?

Ти йадмывла гýц пасна ма эчэ вэсй йадмывлам: кэк толмым, пушаны дон шуды күшмым да пэлэдмым, лийи дон кавшаны лакмым анчаш сирэн тýмдýллйши. Вара лым шылаш тýнäллят, ма кэчүй йидэ түнү шошым толмым тýнлэн капитна. Каштынна нырыш, карэмйши, алкыши, шыргыши, вэсы молы вáræт. Школыни ужмынам сиралтани, рисуйши вэлэ ныралалына.

Тэвэ кыцэ лым ипылымым сирэннä:

Мартын 1-шй кэчүй. Лым кайын шылаш тýнäллй. Пöрт лэваш гýц, сарай лэваш гýц кэчүвэл вэлний патькиш патькиш. Вадэш кужы ивлэ кечэлт ишнцэвүй. Ирок ныр гач тörök, корныдэок школыши кыргызна: лым тырхыкта, ак валты.

Мартын 7-шй кэчүй. Кэчүй күжэмйн. Кэчүй шокиширакын йрыйктä. Лым чыньярк шыла. Күкшй вárйшти, кырык нэрйшти рок кайзи.

Мартын 13-шй кэчүй. Тагачы ўшти мардэжэн лым шылаш царнёши. Лым лымы. „У лым төтъажы налани толын“, маньэвүй марывла.

Мартын 15-шй кэчүй. Йашти шалга. Лым кэчүвэлйн вэлэ пзинш шылыши.

Мартын 18-шй кэчүй. Айаран. Кэчүй когон йрыйктä. Корны шимэмäин тýнäллй,

Мартын 23-шй кэчүй. Кэчүй йажоракынок йрыйктä. Ёльицä мычкы изи ängýр йога.

Мартын 25-шй кэчүй. Лым шылэн пýтэ вэлэ. Кэлгү агыл, 20 сантимэтр нэрүй вэлэ кэлгү вárйштижүй.

Мартын 26-шй кэчүй. Карэм пындашты, ängýршти вýд погынаш тýнäллйн.

Мартын 30-шй кэчүй. Лым когон шыла, корны пыдыргыш. Корны кок монгышты лым утларак шыла.

Тэгэнь кэлэсймäшүм апрэль тýлзинät сириннä.

Шошым толын.

Цилә вәрә лым шылән.
Кышты-тиштү ныр ыжарга.
Карәмйиштү выйд йога.
Шыргы лошты кэк мыра.

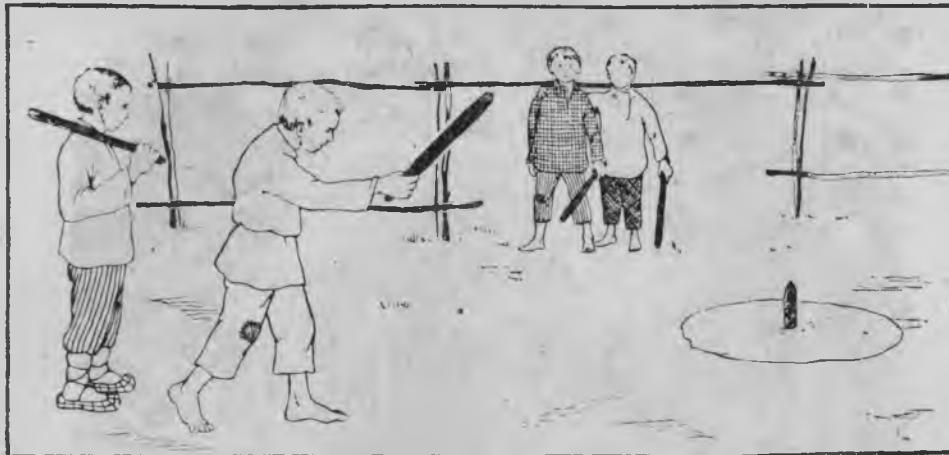
Садывичү иәләдәш.
Ныр шагалаш жәп шоәш.
Тәвә ләктәш күтөзү,
Нырыш покта күтөжүм.

Прок цыйвү кыдәтлә,
Вадәш шыйжвүк шицкалта.
Сола пыйдә „мәйнъэр“ йук,
Ольицәй йыйдә кармонь йук.

Шошым ёлицаштү.

Шокшы толын. Выйд йога. Изи ўрвәзүвлә выйд вакшым
йиштәнйит, изи ўңгирәш шындәнйит. Ағыржү йогалта, вакшыжү
сәрнәләш. Изирәк ўрвәзүжү поча: Бындә йайл вакш докы ла-
шапш йангыштап ана кә—вакшна ўшкымнанок улы. Иван пы-
шым йиштән. Пышәнпәйжү пәцовам шагалтэн, парысым кәрэн.
ара пышым пүаш колтэн.

Шоқын толын. Ырвэзывлә күдүвичйштү пёртлә мадыт.
Пандывлә дон мадыш пёртүм аралэнйт. Порт вылән ләвәлпүм
йыштәнйт дә трувам шагалтәнйт.

Кыцэ мадыт?

Шим шыргы.

Шим шыргыйжай
Мам вал шана?
Ыжар Ылыштәнйим
Лыкташ шана.
Ой сәдйжым
Ой шаналта!

Кого тумжи
Мам вайл шана?
Кутлу куд укшым
Лыкташ шана.
Ой сэдйжым
Ой шаналта!

Тыйшлайды:

1. Магань пушайгы анцыцын йыштаптым лүктэш? Вара?
2. Ма пэлдэш сэж пытариок? Вара?

Тыри мыры.

Шошым тыри тиш толэш.
Күшны мыраш тайнгэлэш,
Пысмэн сага ыржа лоэн
Изи игйжим лыктэш.

Пысмэнжий гыц тэрвэнэйт,
Күшкү выргэ чонгэштэ;
„Тыри, тыри“, манэшэт,
Мырэн, мырэн күш куза.

Шагавуйым кычэтёт,
Кымда нырыш ташкалат.
Тыри йукым колатат,
Вуйым лүктэл анчалат.

Тыри шошым ййвйртймжым
Сусун мырэн анчыкта,
Улы-укэ мырыжым
Цилä тýлёт мыралта.

Майын 1 кэчэ.

Ик кāнä шошым Сэргэ äтъяжй сага халаш каштыи. Им-
ныштэм пазар ольцицäэш шагалтэнйт. Сэргэ аравашты имним
оролэн шынцä. Тэвэ шукат биш ли, кого ольцицä мычкы чотэ
шуку халык толэш. Плаквлам лүктэн шындэнйт, мыралтэн
колтат. Плаквлажй шуку, айарэш йакшаргын, йакшаргын вэ-
лэ кайын колтат. Халыкны празнык выргэмым чиэн шындэн-
йт. Сэргэ плаквлам лыдаш путайыш: коклы йактэ лыдат, шу-
ку плакат, лыдаш царнйиш. Сэргэ ик кого плакышты тэгэнь
сирымым ужи: „Пэрвой май шимэр халыкын праз-
ныкши“. Токышты толмышты годым Сэргэ äтъяжй гүц йадэин:
„ätти, малан тагачы халашты йакшар плак дон мырэн каштэ-

1 май күгіжі ғодым.

вў?“ манәш. Єттәж ІІІ Сәргелән тәнгә кәләсән нўш: „Тагачы кәчүй цилә сәндәләйк вўлнйш ровочийвлән ушем кәчүй. Мә донишна ровочийвлә йасы Ылымаш гўц ытаралтмаш гипән

тагачы кәчүй айат. Вәс күгіжәвләштүй ровочийвлә күзүтәт әчә пайанвләлән ровотайэн Ыллат. Ныңй, бишкә күгіжәштүй покташ шанән, пайан гўц ытаралташ шанән, тагачы кәчүй иквәрәш погынән, празныкым Ыштәт, пайанвләлән шкә куатыштым анчыктат“.

Интэрнационал.

Кийнүйлдэ пайанвлэн цоравлă,
Тэрвэндэ, шужэн ёл(й)шывлă!
Орланэн ёлэн ёндэ ситйш,
Кол(й)мэш к(й)рэдэллэш шанышаш.
Пызырнык ёлымажна йамжы,
Тыйдэм важгэ лыктын шушаш,
Парал ёл(й) мэшдэм вара (й)штэнä—
Мä пачным вуйыш сэрэнä.

К(й)рэдэлмэшна пытартыш
Пквэрок ёштым(й) паша,
Парал ёл(й)мэшдэм вара (й)штэнä,—
Мä пачным вуйыш сэрэнä.
Кйрэдэлмэшна пытартыш
Пквэрок ёштым(й) паша—
Интэрнационал дон
Цилэхалык тэрвэнä.

Кугижэм, пымым вычаш укэ,
Ытараш мэнмэм ак толэп,
Ышк(й)лэнна вэлэ уанэнä—
Ышкимнэм (й)шкэ ытарэнä.
Пызырнык ёлымажна йамдаш,
(й)шкэ пурлыкнам ныргэд лыкташ,
Пашэнэм юйлэрэк ёштэнä,
Кйртнынэм шокшиньэк шинä.

(Мыралтэн мимё).

Пайарнын м(й)лэндэ ёндэ ак ли,
Пайл шү гүц ёндэ валымла,
Паша эдэмлэн вэлэ лиэн,
Шагалэн, ширэн ёл(й)шйлэн.
Кого кйдйртыш раскалта гйнь,
Вир юшывлам, ни полкывлам,

Мälännä соикток айарэн
Пыл ло гыц кэчы анчалэш.
(Мыралтэн мимй).

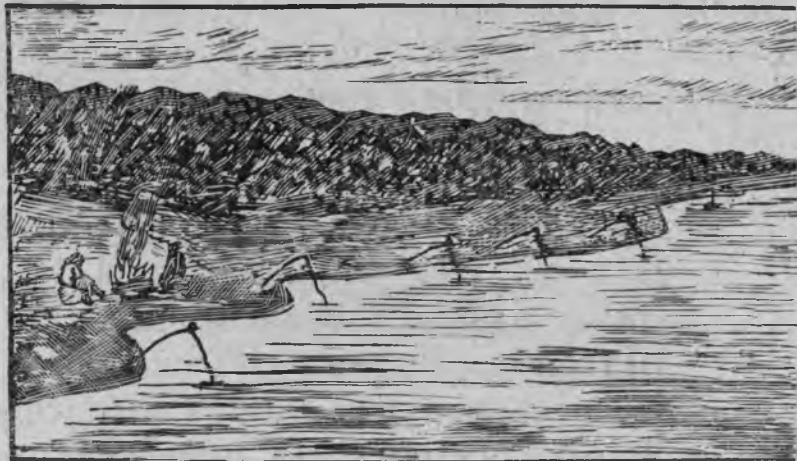
Охыра шуды.

Шошым, выд вацмыкы, Йылымпалны алыхышты охыра шуды күшкэш. Мыйн шошым йыдэ когораквлэ сага охыра шуды кырэш каштам. Мыйным ирокок кийнйылтэт. Лаштыкым мэшакьши пиштэтэт, Йыл түрйиш йайлвлэ сага ашкэдэт. Йыл гач мэмнэн пышна дон ванчэнэ. Йыл эчэ кымда, чинь йога, пышым когон намалэш. Вэс сирйиш ванчымыкы, йырымайшвэлэ охыра шудым күрэли талаштат. Алыхыштыжы пиш йажо, ииш вэсэлэ: сэрэнйшти ыжаргы шуды күшкэш, сакой ииш пэлэдйш пэлэдэш, пиш цэвэр лийпивлэ чонгэштэйлйт; алых орави, шийжийвэк, вэс молы кэк-влэ сусун мыралтэн колтат— алых гыц кэмэтэт ак шо. Кужынэр дон йывэрэ вэлэ йукнам алых гыц поктат.

Кэчийвэл эртйманиш мэ охыра шудым ногэн ситэрэнэ, пыш докы погынэнэ. Пыш доны сыкыр лаштыкым сандал шавалтэн охыра шуды дон пырылнаат, кырык сирйиш ванчэн толына.

Кол ангйрмашти.

Йыл вазын. Выд ирэмэлт кээн. Парохотвлэ тагынамок каштыт. Вайси дон Спэри Йыл түрйишти спуцка дон колым кычат. Лапата нэр мычкы куд снуцкам шуэн шийндэнйт. Бишкэжы тылым олтэнйтэт, йэрэн шийнцэт. Кү вазэшт спуцка

лыкташ кыргыжыт. Ик спуцкаэш чоконым лыктыт; йужнам судок, ёлъы пәрдәш йыйчәлт шыңцәш. Түнәмжүй когон йөрвәзүвлә сусу лит. Вадәш, йыд лимәш гүц анцыпрак, Вайси дон Сиыри спуцкаштым тёрләт; вара чоконым ваштырәш, кәрүлән ыжарат. Чоконыштым качкылдалытат, амалаш пырән вазыт. Ирок, цуц вәлә сотәмәләш, ом шоеш гүньят, Вайси дон Сиыри спуцка күдәш күнүйләт. Ирок чоконь йажон вәрәштәш. Кәчүй күшкүрәк кузымык, спуцкаштым погалталытат, тоқышты кәйт. Тонышты амалаш пырән вазыт. Ёвәштүй, колан ләшкә күмүкүй, качкаш күнүйләттә.

Сирйәдә:

1. Шошым ма дон колым кычат?
2. Магань колым кычат?
3. Магань колым ужында?
4. Магань кол тотлырак?

Садпичүй пәшә.

Шошым толын. Шокшы. Школ садпичүштүй йөрвәзүвлә, кыткы гаңь, выжгә садпичүй пәшәм биштәт. Шукын ыллыт. Йук вәлә шакта. Цилән ровотайат; иктät такәш ак шалғы. Кош-

кыш укиным пычкэдёт, рэгэнъялтши каргыжым ирйктёт, олмавуллаа ййр рокым нышикыдэмдёт, олмавум шындёт, кукины укивлам погат. Изи пиёт, йрвэзийвлэе лошты каштылдальят, йинланыкын пашам мо: калья ыражым монат, рокым капайа.

Нашаа биштэш царнимыкы, йрвэзийвлэе мадылдалыт. Вара школын пырат. Магань пашам садничийтий ынитэнйт, тыйдым сирэт, эчэ шотлат, книгам лыдит, рисуйят.

Садвичү.

Садвичэш шындыйшым
Олмавум шындыйшым,
Кым кэчээн агыл—
Курымашым.
Садвичэш шындыйшым
Вишноопкам шындыйшым,

Кым кэчэш агыл—
Курымашым.
Атьям шындыйш,
Олмавум шындыйш.
Свэзаньэкэт качкэвий,
Шуктэнэт качкэвий.

Тышлбидэ.

1. Садвичийити анциц ма пэлэдэш? Вара? Магань түлзин, магань числан?
2. Магань түлзин, магань числан ма күэш, ма послэйа?

Цывигийвлэ.

Лым шылэн пүтүш. Ирок йидэ сарайшты цывигийвлэ кыдэтлэйт: цывигийвлэ мыним мынцат.

Ик шим шонырак цывий мынцаш царниш. Кудвичийш лактэштэйт, кылыклэн калтэш: кылык, кылык, кылык. Пыжашшын пырэн шынцэштэйт, ик цывиймэйт пыжашшын ак пырты. Тидым ужат, авам ти цывийм луаткандангийш мыны вылэн пүктэш шындыйш.

Шим цывий ныжайштий шынцаа, мыним пүктэ, качкашат шоэн вэлэ лактэлдэлэн. Кым ёрнья цывий пүктэн шынциш. Кым ёрньяштий цывигийвлэ лактэвий. Нийнэм аважий пыжаш гыцлыктат, кудвичийштий качкышым кычалайн тымдаш түнгэльй..

Куку.

Кожла сирыйтэт
Кужнэрэт шуки;
Кырык сирыйтэт
Кужнэрэт укэ.

Кожла сирыйтэт
Блымашэт йасы;
Кырык сирыйтэт
Блымайлэт йажо.

Майндыйрй, вэс сирыйтй
Йужнамжы шакталта:

Ку-ку! Ку-ку!

Ку-ку! Ку-ку!

Тидй кэкэт мыралта
Йжар пушангй вуйыштэт:

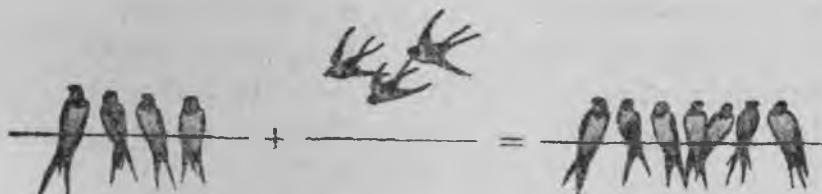
Ку-ку! Ку-ку!

Ку-ку! Ку-ку!

Кожла сирыйтэт
Куку йукэт шакта;
Кырык сирыйтэт
Шайжвик йукэт шакта.

Шайжвик кышакэн пыжашым йиштэй? Куку?

Шайжвик, аллы куку йажоракын мыра?

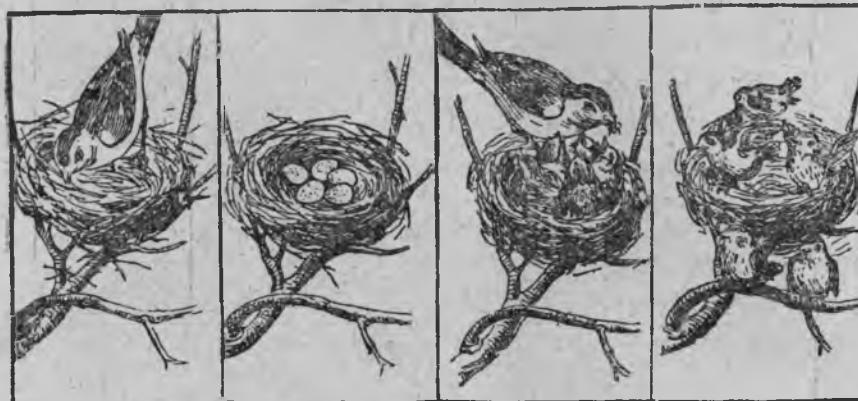

Цыгæk толмы.

Сирэмжёт ыжарга,
Кечийжёт йылгыжэш;
Шошымжы шоэшёт,
Цыгæk портанцык чонгэштэй.

Кэчät тýнäm ѫажорак,
Шошымжат цэвэррäк.
Мälänä tolышлаоk
Мырэтым мыралток!

Цыгäк кынам мä докына толэш?
Цыгäк кышакэн пýжашым опта?
Ма дон ўштä? Магань тýлзын ѹгым лыктэш?
Цыгäк мам качкäш?

Пýжашым
ўштä.

Шошым шоэшат,
Шынгыртыйш толэш.
Шынгыртыйш толэшат,
Пýжашым опта.
Пýжашым оптаат,

Мыным
мынцэн

Игым
лыктын

Игывlä
кушкыныт

Мыным мынца;
Мыным мыцаат,
Игýжым лыктэш.
Игýжым лыктэшат,
Бишкэок анчэн кушта.

Кэк пýжашым пыдыртышывлä.

Кэк пýркэм тýшкäэи пýжашым оптэнät, игывläм лыктын. Кым ўрвээй—Михала, Хойү дä Вайси пýжашым монытат, ўлýкý валтэнйт. Пýжаш валтыши ўрвээйжý, Хойужý, манэш: „Анчалда доко, пýжашштý кым цäра игý киä“. Игывläм ўрвээйвлä анчэнйтät, пýжашым ўлёнок кодэнйт.

Иргодэш йөрвээвлэлээ пыжаш докы толынты; анчт—игь-
влэ укэ. Тынам ижий үрвээвлэлэн кэк игьвлэ пиш ёжаллэ
чуучынты.

Кэк пыжашим ида пыдырты—кэктэй ёлайнэжий!
Нийны шуукцивлэм, лапшангывлэм, шынгавлэм качкыт.

Шошым паша.

Лым шылэн пытэш. Рок кажланыш. Марывлэ кавшави-
чым шагалат; ватывлэ ѹйранэм ѿштэт. ййранэм охырам, ту-

Капшавичий паша.

рим, морком, ушманым, охырэцым шындэт. Вара ѹйранэм вий-
дым күшкэт, самым самлат. Шошым качэш капшавичийшти
ватывлэлэн паша сита, кэнгэжэштэй кодэш.

Капшта.

Капшавичым
Шагалэнйт;
Когон, кэльгийн
Шагалэнйт.
Тиш намозым
Пиш йорэнйт.
Вара капштам
Шындэн миэнйт.
Капшта күшкэш,
Пэркэ лиэш;
Шыжий толэш,
Роаш кэлэш.

Капштам йажон
Роэн шындат,
Мүгүрэпыш
Пыртэн шындат.

Миколай йашкыләнжй йырәнүм йыштэн.

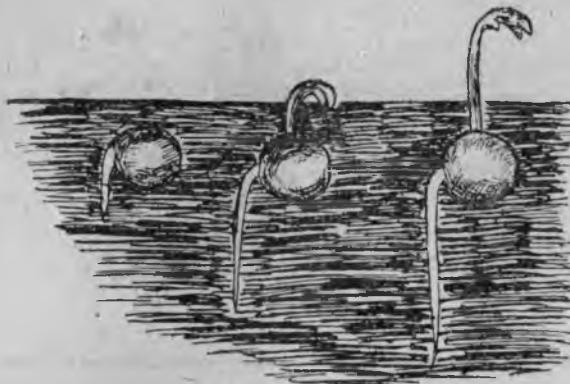
Миколай кәндәнгыш иаш ыләш. Миколайын аважы каштавичәш йырәнүм йыштәнат, капштам шындән. Миколай тыйдым ужынат, йашкыләнжй изи йырәнүм йыштэн, вара рәвү дон морком ўдән. Йур укә годым Миколай аважы сага йашкә йырәнүшкүйжй выдым кышкән.

Миколайын йырәнүштыжй кәнтүйжым кого морковлә, шалдыра рәвүвлә күшкүн шагалыныт.

Түшлйдә:

1. Каштавичыштйдә магань рок?
2. Малан шәгым йыштат?
3. Мам пытари капштавичәш шындат? Вара мам? Эчэ вара мам?.. Сәк пачәш мам шындат?
4. Түшлйдә: пырса кыцә сәскәм лыктәш? Пырсам шытыйтйдә.

5. Малан пырса йырэнэш пандывлам кэрйт?
6. Капшавичышты ма пытари пәләдәш?
7. Ма пытари поспәйә, күшкәш?

Пырса күшмы.

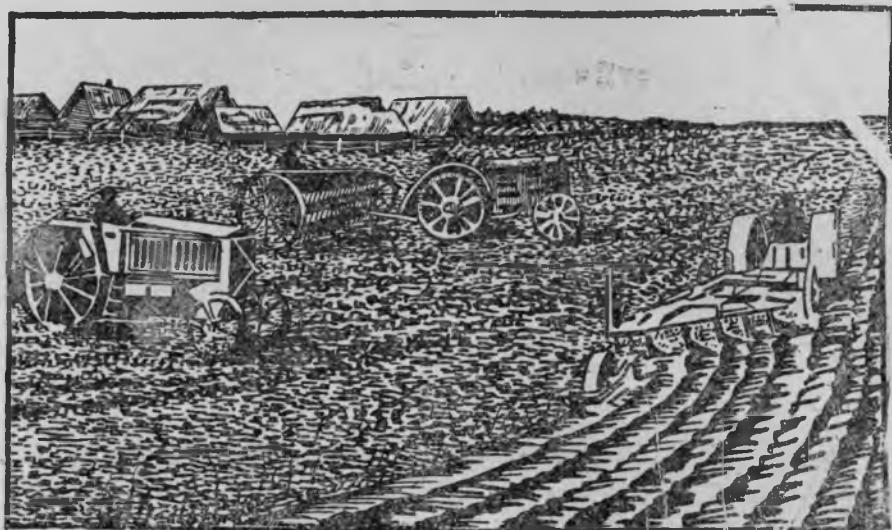
Нырвыйлвайл пәшә.

Кәчät эчэ лүлтә, марывлә икиäш ўдাশ нырым шагалат. Кәчй лүлтү. Когон йыркта. Күшны тыри мыра. Туартыш шон. Марывлә токышты имнии пукшаш, качкаш, кәнälтäш

кәйт. Вады күцкүш шомыкы, эчэ нырыш шагалаш лäктыйт. Выйц-куд кәчйшитү шагалән пытäратат, ширәш тýнгälйт. Ширэ паштәк, икиäшүм удат. Ик арныашты азым лäктәш. Ўдэн пытäратат, марывлә йурым вэлэ вычат.

Мары ныр вýлвáл пашам тошты годцыла ыйштä: шагала
шага дон, ўдä кид дон. Тыйдин дон когон йаныла, киндйшкät

чýдýрækýн шачэш. Вэс вárелä киндý ўдýштýвлä ныр вýлгáл
пашам тагынамок машина дон ыйштät. Нýнý когон ак йа ñы-
лэп, киндýштät шукурак шачэш.

Кэлэсýдä.

1. Магань рокэш киндý йажон шачэш?
2. Кыды нырыштыда шим рок? Йакшаргы? Ошм^и рок?
3. Шага дон, ёлъý плугы дон шагалан күштыл^и?
4. Шага дон, ёлъý плуг дон кэльгýн шагалаш лиэш?
5. Кид дон, ёлъý машина дон йажкорак ўдáш?
6. Икиаш нырэш магань тýлзýн, магань числан мам
ўдát, сирыдä.

Шошым.

Кәчү күжү. Түнү айаран, шокны. Бүрээзивлә цäрä йалып кыргышталыт. Садничыйтү олмаву пэлэд шынцүн, ошын вэлэ кайэш; тотлы пыш шалга; мүкиш цärнйдэок мүнгэш. Нырышты ыржа азым күшкэш, ыжаргын кайэш.

Вэс нырышты, пар иччийтү имнивла, ышкалвлә, шарыквлә капштыт. Шыргышты сакой кэк йук мыра. Алык ыжаргын, ыжыргын кайын колта. Пэлэдйш иэлэдэш. Цэвэр лйивлә чонгэштүйт. Шуды лошты капшангывла кыдалыштыт. Ирөк вадны шыжвүк мыралтэн, мыралтэн колта, рашикыды йукишы мындыркы шакта.

Йур.

Кәчү айаран. Пылгомышты он түрэн пейвлә, кырыквлә гань, шалгат. Мардэш изишштүт укэ, кәчү тыр когон. Бүрэктä.

Тэвэ күдйртүш йук мүгрэлт кэш. Кәчүвэл вэц шим пыл куза, мызырлана. Күдйртүм йук шырэнräк мыраш тынгэлүү. Шим пыл шэрлә; кәчү пыл шайык пырэн кэш. Изи мардэж йулгын пуалы. Лишнок күдйртэн, кыдьртэн колта. Шукат Ыш ли, мардэж тэрваниш. Мардэж паштэк кого патькалтышан йур йураш тынгэлүү. Тыр йур, шокны йур йурын шындыши.

Йур тэл шорым мышкын кэш, капшавичэш, садничэш, нырэш выдым күшкэйн кодыш. Сирэм, шуды ёлбаштэш, азым пипи ыжаргэн шынзэвүй, чынъырэк күшкаш тынгэльэвүй.

Йур цärнймүкүй, бүрээзивлә ольицаш кыргыж лактэвүй. Йалааштым кäргэлтэльэвät, йур ангыр покшэцйинок ольицä мычкы кыргыжэвүй, вид вэлэ, льавырэ вэлэ шайнайлт кэä. Ик бүрээзүй, пышльол льавырэш йаклэшт вазы.

Йакшар салтак.

Кызыт, рэвольуци лимйкү, салтак вэсё ли. Служа кок и вэлэ. Аңцыкыла совсэмок салтакэш нэнэаш ак шанэп. Кызытэш салтактэ ак ли: вэс сандэлйк влашты властьши, салтаквлажы эчэ пайанвлан кидышток. Мэнмэн салтаквланя укэ лимйкү, совет властью тагачок пирблэ тэмдэн шуват. Тыйн дон мэ кызытэш войскавлам урдэнэ. Кызыт салтаквлэй йажон ылэт: командирвлажы нээр гыц лакишивлэ, ак тэмдэн, салтакым шүмпэлвлэ гань тымдат. Тымдым годым колынит, тымэнь пытэрыйкү—күни шанэт, тыш кэ. Лыдын ат мышты гынь—лыдал тымдат, изии мыштэт гынь—вакыла тымдат. Торанэт вэтэт кодын гынь, тыйлэн шалшат: налогымат валтат, шум, пырэньямёт шулдыракын шуат.

Михалан сирмашыжы.

Михалан Хөдөр Ызажжы партшколышты тымэньеш. Михала тыйлэн тэвэ тэгэнь сирмашым сирэн:

Шу ли, Хөдөр Ызэ!

Мынъ ик тэл тымэньим, ындэ сирэн моштэм. Тэвэ тийнйылэнэт шкэ кидэм донок сирмашым сирэм. Ындэ лыдынат моштэм.

Ирй Үжэрэ манмы книгам лыдын пытэрыйшна. Ти книгашты сакой шайыштмаш, сакой кэлэсймаш улы, шуки картиин улы. Мынъ шкэйт картиинвлам вазэн кэрдтэм.

Эчэ мынъ шотланг тымэнйнам, шуды йактэ шотлэн моштэм.

Кайгыжэн тийнйим тохина вычэнэ. Тол. Колым кычаш тийнйлэнэ.

Вычэм. Цэвэр!

15/V 1926 ин, Михала шүмнэлэт.

Михалла конвертэш адресим тэнгэ сирэн: Шимпатыр Иван Хөдөрлэн. Йошкар-ола. Партшкол.

Краткие указания к букварю „Иры Ыжэрә“.

Прежде чем начать обучение грамоте, учитель должен вести с детьми подготовительные упражнения, чтобы приучить их (детей) к свободному высказыванию своих мыслей и переживаний, а также для развития руки и навыков у ребенка; для этого в начале букваря помещены рисунки и картинки. Подготовительные упражнения должны быть связаны с комплексными темами и должны вестись приблизительно по следующему плану:

- 1) дети рассматривают картинки или рисунки, рассказывают содержание их;
- 2) дети рассказывают о своих переживаниях и впечатлениях, вызванных рассматриванием картинок и рисунков;
- 3) учитель предлагает детям нарисовать, слепить, вырезать и т. п. предметы, отдельные моменты и сцены из того, о чем они рассказывали.

После того, как дети без принуждения начинают высказываться, познакомятся со школой и научатся свободно владеть карандашом, можно начать обучение грамоте. По букварю „Иры Ыжэрә“ обучение грамоте нужно начать после беседы о семье ребенка. Учитель после беседы о семье ребенка делает задание девочкам подготовить к следующему дню куклы¹⁾: „ребенок“, „мать“, „сестра“, „бабушка“, одним словом, целое семейство. В следующий день, когда куклы будут готовы, учитель на уроке обучения грамоте берет куклу „ребенок“, выставляет ее на видном месте и спрашивает детей: могань погань шыңдышым?—Азәм. Тыды ма?—Азә. Потом предлагает детям нарисовать ребенка в тетрадях. Далее, учитель под куклой „ребенок“ ставит печатное слово „аэә“ и, указывая на это слово, говорит детям: тәвәти шамакшы „аэә“. Ученики повторяют и подписывают (печатными буквами) его под своими рисунками. Учитель, проверив работу детей, предлагает им найти слово „аэә“ в букваре.

На следующем уроке по обучению грамоте дети знакомятся вышеуказанным способом со словом „аэә“. Когда дети воспримут образ этого слова, учитель вывешивает спиленые вместе слова: аэә, аә и заставляет детей читать их (слуховое сравнение). За слуховым сравнением производится зрительное сравнение данных слов, для чего учителем ставятся такие вопросы: 1) анчәмәдә, ти кок шамак икгань ылыш, укә? 2) мажы икганы—анчыктәмәдә. 3) ма икганы агыл, анчыктәмәдә. При этом не нужно требовать, чтобы дети называли буквы. (При обучении грамоте по методу целых слов буквы отдельно не читаются, не произносятся²⁾).

¹⁾ куклы можно заменить картинками.

²⁾ По букварю „Иры Ыжэрә“ обучения грамоте можно вести и по звуковому методу. В том случае при зрительном сравнении можно называть буквы.

На дальнейших уроках дети знакомятся со словами: „äкä“ „изи“ „päpä“, „папа“, „попа“ и др. Получается по ленте несколько следующих столбиков однородных по звуковому составу слов: äзä, äкä, ävä. **изи äзä päpä** Наряду с этим дети упражняются в составлении **äзä изи папа** из знакомых слов фраз, например, изи äзä, äзä изи, изи **попа** äкä, äкä изи, äзä päpä, изи äзä päpä и др., а также в чтении этих фраз.

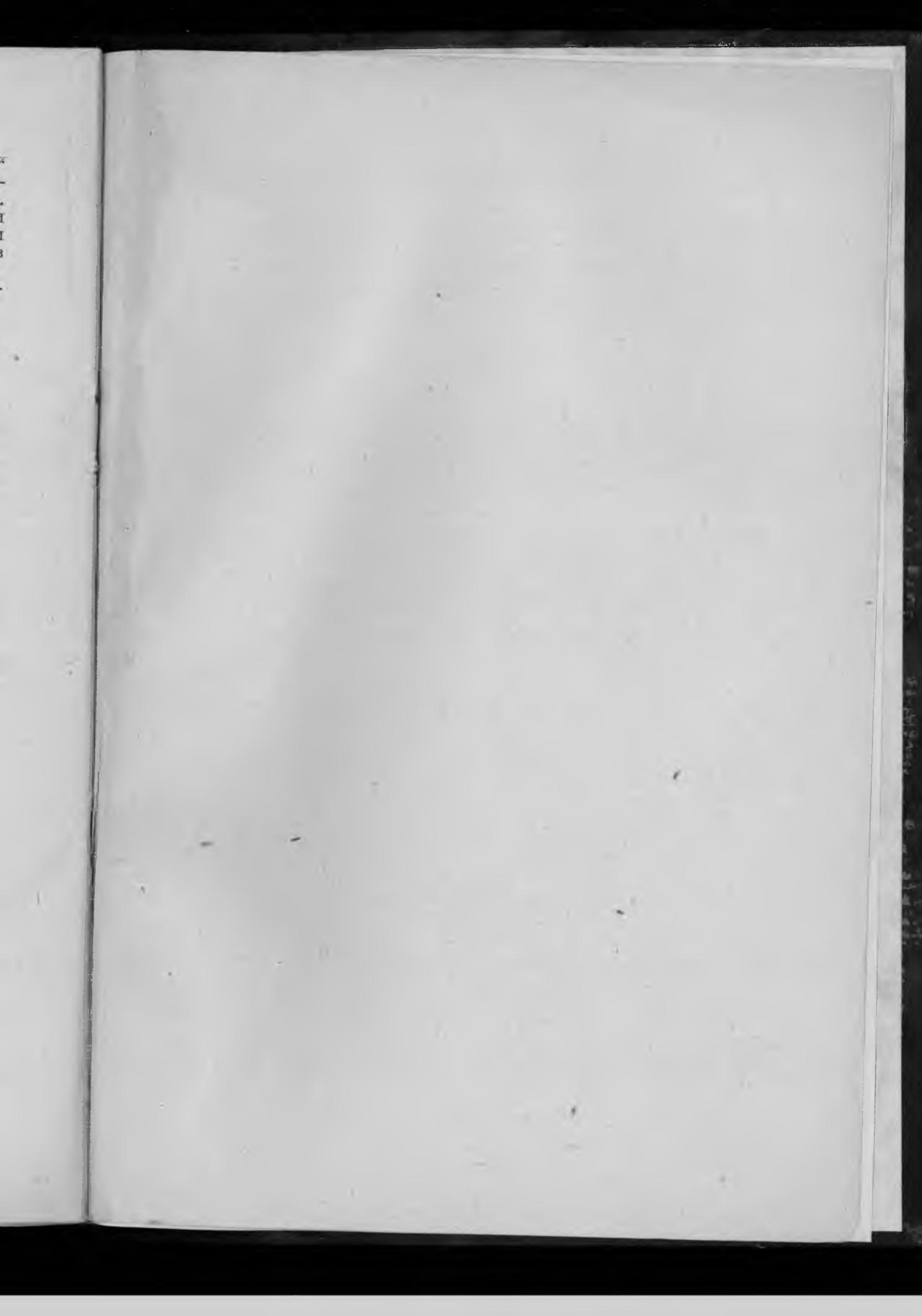
Таким образом, обучение грамоте по букварию в общих чертах сводится к следующему:

- 1) беседа;
- 2) рисование, лепка, вырезывание и пр.;
- 3) подписывание (в первое время только печатными, потом печатными и рукописными буквами) названия предмета;
- 4) слуховое сравнение слов;
- 5) зрительное сравнение слов;
- 6) составление из знакомых слов фраз;
- 7) чтение;
- 9) письмо.

Сначала дети списывают с печатного шрифта, а потом с рукописного.

При подписывании и письме рукописными буквами рекомендуется не употреблять заглавных букв до тех пор, пока дети не пройдут больше половины алфавита.

В. Сельдяйкин.

АКШЫ 95 УР.

ЦЕНА 95 КОП.

У.

1913

Map. Г.
4-37

НА ГОРНО-МАРИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Букварь для школ 1-й ступ. „Новая заря“.

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СОЮЗА ССР
МОСКВА, ЦЕНТР, НИКОЛЬСКАЯ, 10

РНБ ОИЛ

Мар. г.

4-37